

Gál Tibor

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár orvostudományi könyvei

Magyarországon a tizennyolcadik század második fele a könyvtáralapítások időszaka. A török kiűzése után létrehozott, illetve átalakuló egyházmegyék főpapjai impozáns épületeket emeltek, barokk könyvtártermeket alakítottak ki, gazdag és korszerű bibliotékákat létesítettek.

Az alapító érsekek és püspökök azonban nem csupán egy-egy reprezentatív könyvgyűjteményt kívántak az utókorra hagyni, hanem tudományos műhelyek szervezésén, a szellemi élet fellendítésén fáradoztak. A pécsi Klimó György megnyitotta a püspöki palotában elhelyezett könyvtárát a város közönsége előtt, a gyulafehérvári Batthyány Ignác püspök (korábban egri kanonok és nagyprépost) pedig egy erdélyi tudományos társaság számára hozta létre értékes gyűjteményét.¹

Az egri egyházmegye vezetője, Eszterházy Károly püspök egy négyfakultásos, teológiát, bölceletet, jogot és orvostudományt oktató katolikus egyetemet szeretett volna megvalósítani székhelyén. Ennek az egyetemnek lett volna szellemi központja a bibliotéka, a Líceum épületében ma is működő Főegyházmegyei Könyvtár. Eszterházy nem törekedett bibliofil kiadványok, régi hazai nyomdatermékek vagy kéziratos munkák gyűjtésére. Egy olyan könyvállomány létrehozásán munkálkodott, amely a legmagasabb szintű egyetemi oktatás céljait szolgálta volna.

Eszterházy Károly terveiből semmi sem valósult meg, halála után kétszáz évig nem volt Egerben egyetemi szintű oktatás vagy orvosi képzés. Mégis érdemes megvizsgálni, hogy miképpen szervezte meg a püspök segítőitársaival a tervezett egyetem orvosi karának könyvgyűjteményét, milyen állománnyal segítette volna az ott folyó tudományos és oktatómunkát.

A tanulmány keretei között nincs lehetőségünk arra, hogy kitérjünk a hazai orvosképzés vagy az Egri Főegyházmegyei Könyvtár történetének részletes bemutatására.

A magyarországi orvosképzés históriájáról számos könyv és tanulmány jelent meg, amelyek részletesen foglalkoznak a Padovába, Bécsbe, Wittenbergbe, Bolognába, Leidenbe stb. irányuló külföldi peregrinációval, a 16. század közepén

¹ MADAS Edit – MONOK István: *A könyv kultúra Magyarországon. A kezdetektől 1800-ig.* Bp. 2003. 177–178.

Magyarországon is elterjedt orvosi magániskolákkal, a nagyszombati egyetem megalapításával, majd budai és pesti évtizedeivel, illetve az erdélyi orvosi iskolákkal.²

A Főegyházmegyei Könyvtár 18. századi történetéről és a gyűjtemény legerdekesebb darabjairól is több alapos feldolgozás született már.³ Eszterházy Károly püspök oktatáspolitikai elképzeléseiről, az egri katolikus egyetem tervéről, illetve annak meghiúsulásáról is csak röviden ejthetünk szót.

Dolgozatunkban a hazai orvostudomány egyik fontos intézményének, az Eszterházy Károly és udvari orvosa, Markhot Ferenc nevéhez köthető egri orvosi iskola bemutatása után kerül sor az orvostudományi gyűjtemény ismertetésére. Megkíséreljük a mai könyvtári állományban elkülöníteni azt a gyűjteményt, amelyet Eszterházy püspök azért vásárolt meg, hogy az egyetem orvosi fakultása oktatóinak és orvosainak könyvtári igényeit kielégítse. Az orvostudomány történetének vázlatos ismertetésével mutatjuk be a jelenleg egyértelműen elkülöníthető „egyetemi gyűjteményt”, amely a jövőben újabb források feldolgozásával tovább gazdagodhat.

Az első magyar orvosi iskola, a Schola Medicinalis Agriensis

Eszterházy Károly az 1760-as évek elején kezdte megvalósítani egyetemalapítási és egyetemépítési elképzeléseit. Szervesen illeszkedik ebbe a programba

² HÖGYES Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Bp., 1896. (A továbbiakban: HÖGYES) R. HARKÓ Viola: *Az orvostudomány és az Egyetemi Könyvtár (1770–1867)*. = *Az Orvosi Könyvtáros* 1970. 2. sz. 159–172. ANTALL József – R. HARKÓ Viola – VIDA Tivadar: *Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten (1777–1806)*. = *Orvostörténeti Közlemények* 1971. 57–59. sz. 119–139. DUKA ZÓLYOMI Norbert: *A magyarországi orvostudományi fejlődés gócpontjai a nagyszombati orvostudományi kar megalapítása előtt*. = *Orvostörténeti Közlemények* 1975. 75–76. sz. 109–120. SCHULTHEISZ Emil: *A hazai orvostudomány története a nagyszombati orvosi kar felállításáig*. = *Orvostörténeti Közlemények* 1997. Supplementum 21. 185–195. (A továbbiakban: SCHULTHEISZ 1997a.) SCHULTHEISZ Emil – MAGYAR László András: *Orvostudomány és az egyetem*. Piliscsaba, 2005. (A továbbiakban: SCHULTHEISZ 2005) KAPRONCZAY Katalin: *Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 2007. (A továbbiakban: KAPRONCZAY) NEMES Csaba: *A medicina kultúrtörténete. Az egyetemes és hazai orvostörténelem alapvonalai*. [S.l.] 2009.

³ ANTALÓCZI Lajos: *Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1996)*. Eger, 1996. (A továbbiakban: ANTALÓCZI) KISS Péter: *Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár és az egyetemi gondolat XVIII. századi története*. = *Az Egeri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXVII.* (2001) 221–253. (A továbbiakban: KISS) SURÁNYI Imre: *Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár könyvtáriságai. Válogatás a 11–19. századokban megjelent kéziratok és nyomtatott művek közül*. Eger, 2009. (A továbbiakban: SURÁNYI) KISS Péter: *Az egri Liceum az egyetemi gondolatától a „magyar Athen” jelképig (1754–1950)*. = *Az Egeri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XLV.* (2009) 175–252. KISS Adrián: *Egy kétszáz éves könyvtár 20. századi viszonyai. Az Egeri Főegyházmegyei Könyvtár története*. = *Könyvtári Figyelő* 2009. 2. sz. 167–187. BODOSI Béla: *Az egri liceumi iskolák*. Eger, 2009.

az 1769 őszen létesített egri orvosképző intézet, ezért célszerű összefoglalni néhány évig tartó működését.

Az egri kórházat Erdődy Gábor püspök alapította 1728-ban. Az irgalmas rend kezelésében működő intézmény kezdetől fogva a gyógyítás szolgálatában állt, tehát mai értelemben is kórházként funkcionált. A misericordiánusok kórházához gyógyszertár is tartozott.⁴ A Komáromy János kanonok által 1730-ban létesített ún. Alapítványi Női Kórház ezzel szemben már szegényház jellegű intézmény volt.⁵

Az Erdődy-féle kórházat, amelynek új szárnyát Barkóczy Ferenc püspök építette 1748-ban, 1758-tól már csak egyetemet végzett szakember vezethette, így került Markhot Ferenc az intézmény élére.⁶

Markhot Ferenc a Nógrád megyei Vittencen született 1718-ban. Orvosi tanulmányait a híres bolognai egyetemen végezte, majd 1746-tól Nagyváradon a püspöki udvar orvosa és Bihar megyei tiszti fizikus. Barkóczy Ferenc hívja Egerbe 1758-ban, ahol több funkciót is betölt: a püspöki udvar és a szeminárium orvosa, valamint városi és megyei orvos.⁷

Markhot illő módon köszöni meg pártfogója támogatását. Az egri püspöki nyomdában 1761-ben megjelentet egy olasz nyelvű verset, amelyben a Barkóczy-család erényeit magasztalja, az éppen akkor kinevezett esztergomi primást, Barkóczy Ferencet pedig még a pápai trónusra is esélyesnek tartja.⁸

Tudományos munkát is végez Egerben Markhot, leírja a környék langyosvízű és termálforrásait, kémiaileg elemzi a parádi és a recski savanyúvizet.⁹ Már Váradon foglalkozott balneoterápiával, de egri működése alatt is felterjeszt egy jelentést a Helytartótanácsához, amelyben részletesen tárgyalja az egri gyógyvizeket.¹⁰

Az 1760-as évektől kezdve két évtizedig áll Eszterházy Károly mellett, támogatja püspökét céljai megvalósításában. A nyolcvanas évek közepén, amikor az egyetem ügye is egyre kilátástalanabb, különféle okok miatt minden állásától megfosztják, szerény fizetésért a Megyeházán írnok. Élete utolsó éveiben újra városi orvos, bár már csak ideiglenesen. 1792-ben hunyt el Egerben.¹¹

⁴ RINGELHANN Béla – SOÓS Imre: *Az Egri Megyei Kórház elődeinek vázlatos története az 1726–1950 években.* = Emlékkönyv az Egri Megyei Kórház fennállásának 10. évfordulójára. Szerk. RINGELHANN Béla. Eger, 1960. 8–9. (A továbbiakban: RINGELHANN–SOÓS 1960)

⁵ Uo. 36.

⁶ Uo. 14.

⁷ Uo. 15.

⁸ BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban.* Eger, 1997. /*Studia Agriensia* 16./ 83–84. (A továbbiakban: BITSKEY)

⁹ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1960. 16.

¹⁰ SUGÁR István: *Az egri fürdőkkultúra története.* = Eger gyógyvizei és fürdői. Szerk. Uő. Eger, 1983. 109–229.

¹¹ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1960. 20.

A Schola Medicinalis Agriensis az egri orvosi fakultás elődjének tekinthető, sorsa szinte előre vetítette a nagyobb kezdeményezés, a püspöki universitas sajnálatosan elbukott ügyét. A Schola is első volt a maga területén, szervezői úttörő munkát végeztek, de hasonlított az orvosi iskola abban is az egri egyetemhez, hogy a bécsi udvar abszolutista törekvéseivel, központosított oktatáspolitikájával szemben nem tudott életképes maradni.

A Schola Medicinalis története 1763 októberében kezdődik. Ekkor nyújtja be Eszterházy Károly Bécsben egyetemalapítási kérelmét, amelyre felfigyel Perliczi János Dániel. Nógrád vármegye főorvosa volt az, aki már 1751-ben ismertette Mária Teréziával a hazai orvostudomány elindítására vonatkozó elképzeléseit, amelyben orvosi egyetem, tudományos akadémia és országos könyvtár felállítását javasolta Pesten vagy Selmecbányán.¹²

Perliczi János Dániel terve nem valósult meg, a Helytartótanács egészségügyi bizottsága inkább azt javasolta az uralkodónak, hogy a nagyszombati egyetemen létesítsen orvosi kart.¹³

Miután tudomást szerzett Eszterházy Károly 1763-as kérelméről, Perliczi azonnal levelet írt a püspöknek és Markhotnak, amelyben megismételte 1751-es javaslatait és érdeklődött, hogy milyen feltételeket biztosítana a tervezett universitas a munka megindításához.¹⁴

Markhot Ferenc foglalkozott Perliczi levelével, aki két esztendővel korábban már maga is készített egy tervezetet a bábák és sebészek működésének szabályozásáról. Ebben korszerű oktatást biztosított volna számukra, még a kötelező szakirodalomra is kitért feljegyzésében. Útmutatóul Lorenz Heister és Gerard van Swieten anatómiai és sebészeti munkáit ajánlja.¹⁵

Újabb javaslata Perliczi felvetése nyomán 1767. december 12-ére készült el. A püspöki egyetem bölcséleti fakultásán végzetek számára felvehető orvosi szak öt éves lett volna. Markhot Ferenc saját maga, fizetés nélkül, „hazaszeretettől” kívánta az orvos- és sebészhallgatókat oktatni elméletre és a kórházban gyakorlatra. Elsősorban anatómiai, kémiai és botanikai tanulmányokra gondolt. Az előadások vezérfonalául a leideni professzor, Boerhaave *Institutiones Medicae* című munkája szolgált volna, ehhez Gerard van Swieten és Albrecht von Haller kommentárjait javasolta.¹⁶

¹² SCHULTHEISZ: *i. m.* 1997a. 194.

¹³ SZELESTEI N. László: *18. századi tudós-világ I. Perliczi János Dániel (1705–1778)*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978. Bp. 1980. 420.

¹⁴ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1960. 15.

¹⁵ RINGELHANN Béla – SOÓS Imre: *Adatok az egri orvosi iskoláról, kezdeményezőjének és tanárának, Markhot Ferencnek működéséről*. = Orvostörténeti Közlemények 1963. 27. sz. 132–133. (A továbbiakban: RINGELHANN–SOÓS 1963)

¹⁶ UDVARDY László: *Az Egri Érseki Joglíceum története (1740–1896)*. Eger, 1898. 44–45. (A továbbiakban: UDVARDY)

Orvosi fakultásról természetesen ekkor még csak elméletileg beszélhettek, a Líceum épülete sem készült el, de az irgalmasok kórházában 1769. november 25-én megnyílhatott hazánk első akadémiai jellegű, nyilvános orvosképző iskolája.¹⁷

Az orvosi iskola tanulmányi rendjét Eszterházy Károly hagyta jóvá, ez azonban nem jelentett állami elismerést. Tudták ezt jól Markhoték, és mindent megtettek annak érdekében, hogy a bécsi tanügyi vezetés jogilag is ismerje el az egri iskolát, illetve az itt szerzett diplomát.

A medikusok gyakorlati képzésével Markhot az irgalmasok bécsi kórházában dolgozó Krecsovszky Adalbertet szeretete volna megbízni, azonban Eszterházy Károly egy Bécsben lefolytatott beszélgetés alapján Krecsovszkyt nem tartotta alkalmasnak a munkára, így meg sem hívta Egerbe.¹⁸

Az oktatás végül egy tanárral és tíz hallgatóval indult meg.¹⁹ Csak összehasonlításképp: a nagyszombati orvosi fakultáson a képzés hét hallgatóval indult, az 1773/74-es tanévben alig féltucatnyian voltak, a 18. század elején pedig a híres hallei orvosi karon is csak két oktató dolgozott.²⁰

Az oktatás kezdetben helytartótanácsi engedéllyel folyt, amit később (a pontos időpont nem ismert) visszavontak. A Helytartótanács engedélyére is közvetített bizonyítékunk van csupán: egyik 1784-es panasziratában, amit Markhot Ferenc II. Józsefhez nyújtott be, a „legfőbb engedély és püspöki hozzájárulás” kifejezés szerepel.²¹

Ismerjük azonban az első Magyarországon tanuló magyar medikusok közül néhányának a nevét: Palatini Jakab, Gogolák Imre, Tarczaly Sámuel.²² Palatini Jakab utóbb Bécsben írta meg disszertációját 1777-ben.²³

Markhot lelkesen végezte munkáját. 1770 szeptemberében a város jogi iskolájában, a Collegium Juridicum Foglarianumban az egri bölcsész-, teológus- és orvostanhallgatóknak nyilvános disputációt szervez. A mai Kossuth Lajos utcán található Angolkisasszonyok Sancta Maria Gimnáziuma épületében került sor a filozófiai vitára, szeptember 8-án pedig megkezdődtek az első medikusi vizsgák, amelyeken részt vett Brunswick Antal királyi biztos is. Markhot egy 1770. nov-

¹⁷ SCHULTHEISZ: *i. m.* 1997a. 194..

¹⁸ UDVARDY: *i. m.* 47. Eszterházy és Krecsovszky kapcsolatára, valamint Krecsovszky meghíúsult egri útjára DÖRNYEI Sándor hívta fel a figyelmemet a szakdolgozatomról írt bírálatában (Szegei Tudományegyetem, 2004).

¹⁹ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1963. 129.

²⁰ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1960. 18.

²¹ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1963. 130–131.

²² UDVARDY: *i. m.* 47.

²³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 10. köt. Bp. 1980–1981. 146.

ember 8-án kelt jelentésében a „commissario regio” jelenlétét a kormányzat részéről biztató jelnek tekintette.²⁴

Azonban az iskola működését megnehezítette, jövőjét pedig kilátástalanná tette Mária Terézia 1771. április 22-én és szeptember 4-én kiadott két rendelete, amelyek értelmében csak az folytathatott Magyarországon fizikus, tehát orvosi gyakorlatot, csak az működhetett tiszti orvosként, aki Bécsben vagy a nagyszombati egyetem 1769. december 14-én elindult orvosi fakultásán szerezte meg a diplomáját.²⁵

Az 1772-es év folyamán ezért Markhot Ferenc és Eszterházy Károly kéri Mária Teréziát, hogy adja meg a Schola Medicinalis Agriensisnek a doktori fokozat odaítélésének a jogát. Van Swieten, a királynő legfőbb egészségügyi tanácsadója is támogatja a kérelmet, Bécs azonban ennek ellenére elutasítja azt. Így az egri orvosi iskolán a képzés megszűnik, a források szerint 1774-ben²⁶ vagy 1775-ben²⁷. Udvardy László, aki több latin nyelvű forrást tett közzé a Schola működésével kapcsolatban az Egri Érseki Joglíceum történetét tárgyaló értékes művében, egy anyagi segílyt és két segédtanárt kérő jelentést tekint az iskola utolsó életjelének, amelyet az 1771/72-es tanév végére datál.²⁸

Bár Markhot Ferencnek fel kellett adnia az egri orvosi iskola ügyét, a bábais és chirurgusképzést folytatta. 1779-ben sebészmestereket avattak Egerben, akik az ő tanítványai voltak. Az 1781–82-es tanévben pedig a Líceum épületében bonctani helyiséget rendezett be az anatómiai oktatás céljára.²⁹

Amikor II. József halálát követően az országgyűlés visszaállítja a korábban megszüntetett egri jogi líceumot és a filozófiai, illetve teológiai püspöki iskolát, akkor Markhot Ferenc újra munkába kezd, beadványokat ír és felajánlja Eszterházy Károlynak szolgálatait. Indoklása nem változik: az orvosi fakultás feltételrendszere adott, az időközben felépült egyetemi épület könyvtárával, csillagdjával, botanikuskertjével kiváló terepet biztosítana a medicina oktatásához.³⁰

Most is vannak az ügynek pártfogói, például a magyar jakobinusok egyik vezetője, Hajnóczy József, de esély ezúttal sincs a sikerre. II. Lipót halálával elkezdődik a ferenci abszolútizmus korszaka, 1792-ben pedig meghal Markhot Ferenc is, utána pedig nem lett már hozzá hasonló lelkes híve és szervezője az orvosképzésnek Egerben.

²⁴ UDVARDY: *i. m.* 47.

²⁵ KISS: *i. m.* 228.

²⁶ BITSKEY: *i. m.* 96. SCHULTHEISZ: *i. m.* 199a 194. SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Eger, 1984. /Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa 1./ 440. (A továbbiakban: SUGÁR 1984)

²⁷ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1960. 17. NAGY József: *Eger története*. Bp. 1978. 243. (A továbbiakban: NAGY)

²⁸ UDVARDY: *i. m.* 47.

²⁹ RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1960. 18.

³⁰ Uo. 18–19.

Sajnos nem sikerült olyan adatot fellelni, amely az orvosi képzés résztvevőinek könyv-, illetve könyvtárhasználatára vonatkozna. Markhot Ferenc saját könyvtáráról sem tudunk, pedig Bolognából biztosan hozott magával néhány alapvető szakirodalmi művet. Feltételezett könyvtárának sorsa sem ismert. Mivel élete végén elszegényedett (1784-től a fiatal bécsi Doslern Károly Eszterházy új bizalmasa orvosi ügyekben),³¹ talán a püspök megvásárolta könyveit vagy ő adta el azokat az alakuló könyvtárnak, ez azonban nem bizonyítható. A gyűjtemény, ha volt egyáltalán, szét is szóródhatott. Ma csupán egyetlen orvostudományi könyvben, egy Avicenna-kötetben³² található possessor-bejegyzés, ami igazolja, hogy az adott mű Markhot Ferenc tulajdonába tartozott („Franciscu Markhot Medico Agriensi 1782”).

Eszterházy Károly püspök egyetemalapítási tervei

Az egi püspöki egyetem gondolatát nem Eszterházy Károly, hanem hivatali elődje, Barkóczy Ferenc vetette fel 1754-ben. Orvosi karról akkor még nem volt szó és a továbbiakban sem történt semmilyen konkrét intézkedés a háromfakultásos akadémia ügyében.³³

Eszterházy Károly 1762 nyarán költözött új püspöki székhelyére. Azonnal megkezdte, illetve folytatta azt a kultúrapártolói munkát, amit már korábbi székhelyén, Pápán is végzett. Még ebben az évben a püspöki iskolában megkezdik a csillagászat oktatását, 1763 októberében pedig benyújtja a királynőnek kérelmét, amelyben tervezett egyetemének állami elismerését kéri. Eszterházy már négyfakultásos universitásban gondolkodik, tehát orvosi kart is kíván alapítani. Az egyetemi épület terveit is ekkor mutatja be először Bécsben.³⁴

Az egi egyetem ügye azonban nem jól alakul. A nagyszombati egyetemen 1769-ben megszervezik az orvosi fakultást, majd 1773-ban eltörlik a jezsuita rendet, az egyetemet pedig mint állami intézményt 1777 őszén Budára költöztetik. Ennek ellenére Egerben, mindenféle egyetemi cím és jogosítványok nélkül, folyt tovább a tanítás. A Schola Medicinalis Agriensis elindítása után, 1769-től gyakorlatilag mind a négy egyetemi fakultás tanulmányi törzsanyagát oktatták már Egerben.³⁵ 1774 őszén pedig a teológiai, a bölcséleti és a jogi fakultás be-

³¹ Uo. 18.

³² AVICENNA: *Liber quartus Canonis [...] Avicennae Cantica*. Venetiis, 1595. Giunta. Jelzet: Dd. III. 7. [A jelzetek a Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményére, jelenlegi raktári rendjére utalnak.]

³³ SOÓS Imre: *Az egi egyetem felállításának terve (1754–1777)*. = *Az Egi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei V.* (1967). 303. (A továbbiakban: SOÓS)

³⁴ KISS: *i. m.* 228.

³⁵ MÉSZÁROS István: *Egyetemszervezési tervek Egerben (1754–1948)*. = *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei XXI.* (1993). 29. (A továbbiakban: MÉSZÁROS)

költözhetett az új épületbe, a mai Líceumba, amely (amint ezt Mészáros István, a hazai oktatásügy neves kutatója külön kiemeli tanulmányában) „az első, kifejezetten felsőoktatási – egyetemi – célra készült épület volt hazánkban”.³⁶

Új helyzetet teremtett a magyar oktatásügyben az 1777-es Ratio Educationis. Az Ürményi József kancelláriai tanügyi előadó által kidolgozott országos tanulmányi rendtartás 14. paragrafusára foglalkozott a hazai egyetemek ügyével.³⁷

Az egi universitas történetét vizsgáló legtöbb kutató erre a paragrafusra hivatkozik, amikor arról beszél, hogy miért nem alakult meg az egi intézmény. Véleményük szerint ez volt az a törvény, ami lehetetlenné tette az egyetemalapítást. A 14. §. ugyanis kimondja: „Az egész országban ... egyetlen akadémia létezik, amely az ország központjában, Budán nyert ... elhelyezést ...”.³⁸ Mészáros István azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a paragrafus nem jelent feltétlenül kizárást, a törvény azt állítja csupán, hogy egy egyetem van Magyarországon, a királyi universitas. Nem állítja azt, hogy több nem is lehet.³⁹

A törvény 60. paragrafusára vonatkozott a már működő egi iskolára. Ennek értelmében az érsekek és püspökök által létesített és fenntartott teológiai, bölcseleti és esetleg jogi fakultással rendelkező főpapi líceumok a magyar felsőoktatási intézmények rendszerében csupán főiskoláknak tekintendők.⁴⁰ Eszterházy Károly 1777 után ezért nevezi intézményét Líceumnak.

Eszterházy nem adta fel egyetemalapítási szándékát, de nem fordult szembe a Ratio szellemével sem. Ennek érdekes bizonyítékát látják művészettörténészek az egi Líceum dísztermének freskójában, amelyet 1780–81-ben, tehát évekkel a Ratio után készített Franz Sigrist bécsi művész.⁴¹ A vizsgák színhelyéül szánt díszterem mennyezetét a négy egyetemi fakultás szimbolikus ábrája díszíti. Az egyik képen szereplő alakban, egy boncoló orvosban, aki az orvosi fakultást bemutató falrészleten látható, feltehetően Markhot Ferencet ábrázolta a művész.⁴²

Végül az iskola 1792. december 28-án, éppen egy esztendővel a könyvtár megnyitása előtt, megkapja az állami elismerést: a Helytartótanács megadja a nyilvánossági jogot a főiskolai szintű működéshez, vagyis a Líceum (a Ratio

³⁶ Uo. 34.

³⁷ SOÓS: *i. m.* 320.

³⁸ *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Szerk. MÉSZÁROS István.* Bp. 1981. 30. (A továbbiakban: Ratio)

³⁹ MÉSZÁROS: *i. m.* 30.

⁴⁰ Ratio 49.

⁴¹ LUDÁNYI Gabriella: *Gróf Eszterházy Károly és a líceumi freskók programja.* = Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei XXI. (1993). 74–75.

⁴² RINGELHANN–SOÓS: *i. m.* 1963. 136–137.

Educationisban említetteknek megfelelően) „liceumként” teológiai, bölcséleti és jogi képzést nyújthat.⁴³

Talán érdemes áttekinteni, hogy a szakirodalomban melyik kutató mikorra teszi azt az időpontot, amikor véleménye szerint Eszterházy Károly feladta egyetemalapítási terveit. Az egyetem könyvtári gyűjteményének kialakítása szempontjából ugyanis lényeges tudnunk, hogy meddig hitt az egri püspök tervei megvalósulásában, vagyis meddig gyűjtötték a könyveket abból a célból, hogy azok majd a magas színvonalú egyetemi oktatás könyvtári igényeit szolgálják.

Az elképzelések feladását legkorábban Kosáry Domokos teszi, szerinte a program már az 1760-as évek közepén elakadt.⁴⁴

Ezt többen cáfolják. Mészáros István szerint az 1784-es év, II. József egri látogatása volt a fordulópont.⁴⁵

Bitskey István könyvében, Mészárosra hivatkozva, szintén 1784-re utal.⁴⁶

Antalóczy Lajos volt érseki főkönyvtáros könyvtártörténeti munkájában említi a Ratio Educationis 14. és 60. paragrafusát, de meghatározónak tartja az 1784-es királyi látogatást is.⁴⁷

A Ratio Educationist, tehát 1777-et tekinti fordulópontnak Eger történelmének krónikása, Nagy József,⁴⁸ valamint Soós Imre történész⁴⁹ és Sugár István helytörténész⁵⁰ is.

Kiss Péter érseki levéltáros 1793 elejére teszi Eszterházy Károly terveinek megváltoztatását.⁵¹

Bodosi Béla, az egri Eszterházy Károly Főiskola tanára 2009-ben megjelent könyvében összefoglalta a Liceum épületében működött iskolák történetét. Ebben Mészáros István véleményét tartja megalapozottnak, vagyis a püspök 1784-ben, a császár látogatása után tett le egyetemalapítási szándékáról.⁵²

Udvardy László részletesen tárgyalja az eseményeket és közli Eszterházy Károly több levelét és jelentését („panaszos, keserűséges felterjesztvényét”), köztük a császári látogatás után, 1784. november elsején Batthyány Ignácnak írt fontos levelet is.⁵³

⁴³ KISS: *i. m.* 244.

⁴⁴ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980. 407. (A továbbiakban: KOSÁRY)

⁴⁵ MÉSZÁROS: *i. m.* 35–36.

⁴⁶ BITSKEY: *i. m.* 96.

⁴⁷ ANTALÓCZI: *i. m.* 11.

⁴⁸ NAGY: *i. m.* 244.

⁴⁹ SOÓS: *i. m.* 320.

⁵⁰ SUGÁR: *i. m.* 1984. 440.

⁵¹ KISS: *i. m.* 244.

⁵² BODOSI Béla: *Az egri líceumi iskolák*. Eger, 2009. 23.

⁵³ UDVARDY: *i. m.* 81.

Ezekből a forrásokból is megállapítható az 1784-es esztendő jelentősége az egri universitas, illetve annak könyvtára szempontjából.⁵⁴

Az „egyetemi gyűjtemény” orvostudományi könyveinek rekonstruálása a könyvtári katalógusok alapján

A rekonstrukció során arra a kérdésre keressük a választ, hogy meghatározható-e pontosan a mai Főegyházmegyei Könyvtár állományában az ún. „egyetemi gyűjtemény”, elkülöníthető-e az az (esetünkben orvostudományi) könyvanyag, amelyet Eszterházy Károly még az egyetemi oktatás számára gyűjtött össze?

A kérdésre választ kaphatunk, ha megvizsgáljuk, hogy milyen katalógusokban, inventáriumokban tárták fel a 18. század könyvtárosai az állományt.

Munkahipotézisünk szerint Eszterházy Károly még a Ratio Educationis után is hitt abban, hogy Egerben egyetem lesz, ennek érdekében meg is tett mindent, amire lehetősége volt. A rendelkezésünkre álló források értelmezése alapján terveit csak 1784-ben adhatta fel.

Ez az év a könyvtári állomány kialakítása szempontjából is jelentős, ugyanis ekkor ért véget a könyvtár fejlesztésének egyik legintenzívebb időszaka, az 1781 őszén elindult „Garampi–Eszterházy–Büky gyűjtőakció”. Három esztendő alatt Eszterházy Károly püspök segítőivel, Giuseppe Garampi bécsi pápai nunciussal és Büky József könyvtárossal 4336 művet (9323 kötet) vásárolt.⁵⁵ Az évszámokat figyelembe véve ez a könyvbeszerzési program még egy felsőoktatásban használható gyűjtemény kialakítása érdekében történhetett.

A Főegyházmegyei Könyvtár barokk termében ma az ún. Eszterházy-gyűjtemény 20 293 kötete sorakozik a polcokon. Az Eszterházy-gyűjtemény jóval az egyetemi tervek feladása után, a püspök halálakor (1799) jött létre egyrészt az azt megelőző évtizedek alatt vásárolt és egyetemi oktatásra szánt állomány, másrészt a püspöki magánkönyvtár egyesítésével, amit Eszterházy nem oktatási célra gyűjtött össze.

Az Eszterházy-gyűjteményen belül kell tehát a katalógusok alapján elkülönítenünk a tervezett orvosi fakultás könyvanyagát.

Sajnos magáról a gyűjteményről nincsen külön katalógusunk, és az „egyetemi gyűjteményről” sem készült könyvjegyzék, így pontosan nem tudhatjuk, hogy mi volt az 1793-as megnyitón a könyvtárban, illetve milyen könyveket szereztek be az időhatárnak tekintett 1784-es esztendőig. Csupán a püspöki magánkönyvtárról van egy korai könyvjegyzékünk, Torner Ignác könyvtáros munkája 1777-ből.⁵⁶

⁵⁴ Uo. 76–95.

⁵⁵ ANTALÓCZI: *i. m.* 20.

⁵⁶ KISS: *i. m.* 236.

Milyen korabeli katalógusokat használhatunk a részleges rekonstrukcióhoz, az „egyetemi gyűjtemény” kötetének azonosításához?

A könyvtár 18–19. századi katalógusait a Főegyházmegyei Könyvtár 1986-ban megjelent kéziratkatalógusa sorolja fel.⁵⁷

A rekonstrukcióhoz jól felhasználható forrásunk lehet egy két kötetes, ám datálatlan betűrendes katalógus, amely az Iványi-féle kéziratkatalógus szerint a 18. század végéről származik.⁵⁸ A katalógusban szereplő művek kiadási idejét és néhány biztosan ismert beszerzést figyelembe véve (pl. Büky József könyvtári prefektus 1781-es adományai) a katalógus lezárását az 1780-as évtized második felének első éveire tehetjük. Néhány 1784-ben, illetve 1785-ben kiadott mű szerepel a katalógus Supplementum című részében, de frissebb munkák már nem.

A következő lehetséges forrás, egy öt kötetes szakkatalógus összeállításának sem tudjuk meghatározni a pontos időpontját, de ez is az 1780-as évek második feléből származhat.⁵⁹

Ezt a két forrást vettük figyelembe az egyetem orvosi fakultása számára gyűjtött könyvanyag meghatározásakor, mivel jól illeszkednek az egyetemalapítási szervezőmunka és a könyvbeszerzés szempontjából fontos évszámhoz, 1784-hez.

A könyvtár további katalógusaiban már az 1800-as évek elején megjelentetett művek is szerepelnek, ezek már későbbi, évekkel a könyvtár megnyitója, illetve Eszterházy halála utáni beszerzéseket is tartalmaznak, így az „egyetemi gyűjtemény” orvostudományi könyveinek kiválogatásához nem használhatók.

A jelenlegi teljes könyvvállományból kiindulva állapítottuk meg, hogy mit sorolhatunk az orvosi könyvek közé. Ebben két szempont alapján döntöttünk: orvostudományi műnek tekintjük azt, amit az 1893-as Michalek Manó által szerkesztett nyomtatott szakkatalógus⁶⁰ az Orvosi tudományok című fejezetbe sorolt, illetve amit a napjainkban készülő cédulakatalógus (és az ezt tükröző számítógépes adatbázis) az orvostudomány tárgyszóval ellát. Ha egy adott kötet bármelyik kategóriába besorolható, akkor azt már orvostudományi műnek tekintjük (Michalek például a medicina ókori klasszikusait a Görög és latin írók című fejezetében gyűjtötte össze).

Néhány nyilvánvaló tévedés, pontatlan tárgyi besorolás esetén ezt a kategorizálást felülbíráltuk.

Az 1784 után kiadott orvosi művek, a folyóiratok és a kéziratok munkák vizsgálatától eltekintettünk.

⁵⁷ IVÁNYI Sándor: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.* Bp. 1986. /Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 5./

⁵⁸ *Catalogus Bibliothecae Episcopalis Lycei Agriensis.* Jelzete: Ms. 2084-2085

⁵⁹ *Catalogus Bibliothecae Lycei Archiepiscopalis Agriensis.* Jelzete: Ms. 2088-2092

⁶⁰ MICHALEK Manó: *Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű czimjegyzéke. I–II. köt.* Eger, 1893.

Miután kigyűjtöttük az orvostudományi művek bibliográfiai leírását, néhány (megjelenési idejét tekintve elvileg figyelembe veendő) munkáról a bennük szereplő bejegyzések, possessor adatok alapján megállapíthattuk, hogy azok később kerültek a könyvtár állományába, elsősorban 19. századi hagyatékokkal és adományokkal. Ezen művek elemzésétől is el kellett tekintenünk, mivel biztosan nem az egyetemi jellegű gyűjteményhez szerezték be őket.

További szűkítési lehetőség az „egyetemi gyűjtemény” meghatározásához a régi katalógusokkal való összehasonlítás. Ha az előbb áttekintett szűrőkön átjutott könyveket (tehát az olyan 1784 előtt kiadott nyomtatott orvostudományi műveket, amelyekben nincs későbbre datálható bejegyzés) összevetjük a könyvtár fent említett, az 1780-as évek közepéről vagy második feléből származó két-kötetes betűrendes, illetve ötkötetes szakkatalógusával, akkor az abban szereplő könyvekről már feltételezhetjük, hogy azok az Eszterházy Károly által tervezett egyetemi könyvtár orvosi állományához tartozhattak.

Az orvostudományi könyvek bemutatása során csak olyan műveket vettünk figyelembe, amelyek megfelelnek ennek a kritériumnak, tehát a feltételezett „egyetemi gyűjtemény” részének tekinthetők.

További kutatást igényel azoknak a műveknek, elsősorban kortárs szerzők szakirodalmi könyveinek a meghatározása, amelyeket még 1784 előtt rendeltek meg, de azokat beérkezésük után nem a két vizsgált katalógusban vették nyilvántartásba. Ezekkel a kötetekkel a Garampi-levelezés, aukciós jegyzékek stb. áttanulmányozása után talán kiegészíthetjük jelenlegi jegyzékünket.

A dolgozathoz készült katalógusban most 335 tétel szerepel, ez 454 kötetet jelent.

A könyvtár orvostudományi gyűjteménye

A felvilágosodás uralkodó szellemi áramlatai, a racionalizmus és az empirizmus alapvetően befolyásolták az orvostudomány történetét. A tudományok fejlődése, az egyház ideológiai befolyásának csökkenése, a liberálisabb gondolkodás és a különböző felfedezések megváltoztatták az emberről szóló tudományok elméleti alapját, számos esetben új irányba terelték az ismeretek gyakorlati alkalmazását.

Az addigi spekulatív, sokszor inkább a természetfelettiben bízó medicinát visszahelyezték a természetbe, a szakképzett, kísérleteket végző és alapos klinikai gyakorlattal rendelkező orvosok pedig már nem pusztán az egyes ember bajain igyekeztek segíteni, hanem az abszolutista állam közegészségügyi rendszerének keretei között a társadalom gondjain is.

Ahhoz, hogy a 18. század az orvosi ismeretek tudományos igényű rendszerezésének és egyre eredményesebb alkalmazásának a korszaka legyen, gyakorlati és elméleti ismereteket kellett felhalmozni évszázadokon át, amelyekből (vagy gyakran azoknak ellentmondva) elindulhatott a medicina napjainkig tartó fejlődése.

dése. Ezek az összegyűjtött ismeretek könyvekben, könyvtárakban várták olvasóikat.

Az orvosi gyűjtemény bemutatása során a hagyományos periodizációt követve megvizsgáljuk, hogy a különböző történelmi korszakok orvostudományát kik képviselik a könyvtárban, melyik jeles szerző melyik munkájával van jelen a polcokon, mit tartottak érdemesnek beszerezni a 18. század végén Egerben a tervezett egyetem orvosi fakultása számára.

Görög-római orvostudomány

Az európai orvostudomány antik alapokon jött létre, majd a görög-római orvoslás szívósan, sokszor kanonizált formában élt tovább a medicina történetének évszázadai alatt.

Hippokratész (Kr. e. 479–377?) nevével többször találkozunk az egi gyűjteményben. Az „orvostudomány atyja” volt az első, aki már tudományos igénnyel törekedett elmélet és gyakorlat szintézisére. A tudós könyvészeti öröksége a Corpus Hippocraticum, amelynek mintegy félszáz könyvéből csak féltucatról állíthatjuk, hogy magától Hippokratésztől származna.⁶¹

Eszterházy Károly püspök bőkezűségének köszönhetően került a gyűjteménybe egy latin és görög nyelvű Anuce Foës-féle Hippokratész-kiadás.⁶² Büky József könyvtáros saját kezűleg írta be a terjedelmes kötetbe az adományozó nagylelkűségét magasztaló sorokat („Comparatus pro Bibliotheca Ep[iscop]alis Lycei Agrien[sis] sua Excellentia Munificentia Caroli e Comitibus Eszterházy de Galántha Episcopi Agriensis Fundatoris Lycei et ejus[dem] Bibliothe[cae] Publ[ic]ae Anno 1782”). A vizsgált könyvanyagban összesen 23 esetben szerepel a püspök adományát megköszönő bejegyzés.

Egy 18. századi Hippokratész-kiadásnak⁶³ ismerjük a korábbi tulajdonosát is. A lipcsei evangélikus lelkész, Johann August Ernesti (1707–1781) könyvtárát egészében sikerült Eszterháznak megszereznie. Hippokratész humorálpatólogiai fejtegetése a lelkész 1745-ből származó possessor-bejegyzését tartalmazza.⁶⁴

Schmelczer János egi kanonok 1772 és 1777 között az egi püspöki jogakadémia, a Collegium Juridicum Foglarianum igazgatója volt.⁶⁵ Az ő 1777-ből

⁶¹ BENEDEK István: *Hügieia. Az európai orvostudomány története*. Bp. 1990. 37. (A továbbiakban: BENEDEK)

⁶² HIPPOKRATÉSZ: *Opera omnia quae extant in VIII. sectiones [...] nunc denuo Latina interpretatione et annotationibus illustrata*. Genevae, 1657. Samuelis Chouët. Jelzet: Aa. II. 1/1.

⁶³ HIPPOKRATÉSZ: *De humoribus purgandis liber*. Lipsiae, 1745. Friedrich Lankisch. Jelzet: Dd. VII. 16.

⁶⁴ SURÁNYI Imre: *i. m.* 23.

⁶⁵ UDVARDY: *i. m.* 49.

való bejegyzése olvasható egy 1747-es *Speculum Hippocraticum* címlapján.⁶⁶ A kötet összeállítója a bázeli egyetem gyakorlati orvostan professzora, Johann Rudolf Zwinger. Schmelczer tulajdona volt Hippokratész egyik 1748-as bázeli kiadású munkája is, amelyben a hippokratészi eskü szövege olvasható görögül és latinul.⁶⁷ A mű összeállítója a már említett Anuce Foës, az előszót Zwinger írta.

A Corpus Hippocraticum leghíresebb része a gyűjtemény 29. könyve, az *Aphorismi*, amely rövid, idézhető (és kommentárokkal bőségesen ellátható) mondatokban foglalta össze a hippokratészi tanítások lényegét.

A Főegyházmegyei Könyvtár egyik legrégebb orvostudományi könyvében a padovai reneszánsz polihisztor, Niccolò Leonico (1428–1524) magyarázza a neves Galenus Hippokratész-kommentárjait.⁶⁸

Nemcsak szövegeire szerettek hivatkozni a későbbi századok szerzői, Hippokratész arcképe is több könyvön feltűnik, például Peter Kirsten boroszlói (Wrocław) orvos Avicenna-kiadása címlapján.⁶⁹

Hippokratész mellett több meghatározó görög és római orvos munkásságát tanulmányozhatjuk a könyvtárban.

Az ókori medicina történetének jelentős alakja a Krisztus utáni első században élt Pedaniusz Dioszkoridész. Alapos botanikai gyűjtőmunka után adta közre gyógyszer-tani művét (*Hylia*). A *Gyógyító anyagokról* alcímet viselő munkát többször kiadták, először Velencében latin nyelven 1478-ban. A latinul *Materia medica* címen közismert mű ötödik kötetének egy 1529-es kölni kiadása Büky József könyvtáros bejegyzése szerint eredeti Eszterházy-beszerzés.⁷⁰

A *Materia medica* legalaposabb edíciójának a kommentárokkal és fametszetes illusztrációkkal ellátott Mattioli-félt tartják, amely Velencében 1544 és 1565 között öt kiadást is megért.⁷¹

Gyűjteményünkben a Pietro Andrea Mattioli szerkesztette kiadás két különböző változatban is megtalálható, az egyik velencei, a másik frankfurti kiadás.⁷²

⁶⁶ HIPPOKRATÉSZ: *Speculum Hippocraticum*. Basileae, 1747. Johann Jacob Bischof. Jelzet: T. VIII. 13.

⁶⁷ HIPPOKRATÉSZ: *Opuscula aphoristica semiotico-therapeutica VIII*. Basileae, 1748. Johann Jacob Bischof. Jelzet: T. VIII. 53.

⁶⁸ LEONICENO, Niccolò: *Libros Galeni e Graeca in Latinam linguam a se translatos praefatio communis eiusdem in artem medicinalem Galeni*. Ferrariae, 1509. Giovanni Mazzocchi. Jelzet: D. V. 10/1.

⁶⁹ AVICENNA: *Liber secundus de canone canonis*. Breslae, 1609. S. n. Jelzet: Kk. IV. 5/2.

⁷⁰ PEDANIOSZ DIOSZKORIDÉSZ: *De medica materia libri V*. Coloniae, 1529. Johann Soter. Jelzet: M. V. 2.

⁷¹ BENEDEK: *i. m.* 53.

⁷² MATTIOLI, Pietro Andrea: *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia*. Venetiis, 1570. Officina Valgrisiiana. Jelzet: Gg. I. 20. és MATTIOLI, Pietro Andrea: *Commentarii in VI. libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia*. [Frankfurt am Main], 1598. Nicolas Bassée. Jelzet: E. III. 20/1–2.

A velencei kiadás példányát jól láthatóan sokszor forgatták korábbi tulajdonosai. A kötéstábla belső oldalán, az előzéklapokon és magán a címlapon is latin nyelvű bejegyzések. A szövegben több kéz írásával lapszéli feljegyzések vannak, a kötéstáblán alig kivehetően az 1570-es évszám olvasható. Több helyen a fametszetes botanikai vagy zoológiai ábra mellett az illető növény vagy állat magyar neve található újabb kori kézírással. A kötet végén a korábbi tulajdonosok az Indexet is kiegészítették, egyikük latin nyelvű betűrendes szójegyzéket szerkesztett és gyógyszerészeti recepteket is közölt. A címlap possessor-bejegyzése: „Capituli Agriensis 1676”.

Az 1598-as frankfurti Mattioli-féle Dioszkoridész-mű is a káptalan birtokában volt az 1714-es tulajdonosi bejegyzés szerint. Az 1704-es alapítású egri papnevelő intézet könyvtára őrizte 1754-ig a káptalan könyvtárát, amelynek értékesebb darabjai Eszterházy Károly utasítására kerültek a mai Főegyházmezei Könyvtárba.⁷³

A görög-római orvostudomány jelenléte a gyűjteményben összefoglalható egy olyan 11 kötetes művel, amelyet Albrecht von Haller gondozásában adtak ki a 18. század második felében. Az *Artis medicae principes* címében az alábbi nevek szerepelnek: „Hippocrates, Aretaeus, Alexander, Aurelianus, Celsus, Rhazis”.⁷⁴

Az *Artis medicae* korábbi tulajdonosa az ex libris szerint a lipcsei egyetem jogászprofesszora, Karl Ferdinand Hommel (1722–1781) volt.

A mű címében szereplő orvosok közül a cukorbetegséget leíró, azt diabétesznek elnevező Kappadókiai Aretaiosz (Kr. u. 2. sz.) munkásságát a reneszánsz fedezte fel, 1731-es kétnyelvű leideni kiadását a neves professzor, Herman Boerhaave kommentálta.⁷⁵ Tralleiszi Alexandrosz (525–605?) írásai a skolasztikusok olvasatában fontos orvosi tankönyvek lettek, fő művét nyomtatásban először Lyonban adták ki 1504-ben.⁷⁶ Aurelianus Caelius Aurelianus (Kr. u. 5. sz.) takarja, aki lefordította latinra a jelentős kisázsiai orvos, Epheszosi Szóranosz (98–138) azóta elveszett műveit, valamint megírta az orvostudomány történetét is Hippokratész korától kezdve.⁷⁷

Aulus Cornelius Celsus (Kr. e. 25–Kr. u. 50) *Artes* című általános enciklopédiájának csupán orvostudományi része maradt fenn. A *De medicina* nyolc kötete összefoglalta kora orvostudományát, az első kötet a medicina történetével fog-

⁷³ KISS: *i. m.* 223–224.

⁷⁴ HALLER, Albrecht von: *Artis medicae principes, Hippocrates, Aretaeus, Alexander, Aurelianus, Celsus, Rhazis*. Lausannae, 1769–1774. François Grasset, Julius Heinrich Pott. Jellet: Rr. VI. 16–26.

⁷⁵ BENKE József: *Az orvostudomány története*. Bp. 2007. 46. (A továbbiakban: BENKE)

⁷⁶ BENEDEK: *i. m.* 73.

⁷⁷ Uo. 55.

lalkozik. A könyvtár egyik Celsus-kiadása ennek az első könyvnek a szövegét tartalmazza a brüsszeli Jodocus Lommius (1500–1564) kommentárjaival.⁷⁸

Rhazes neve már átvezet minket az arab medicina korszakába, de szólnunk kell előbb a 2. század nagy tekintélyű tudósáról, Marcus Aurelius császár udvari orvosáról, a pergamoni születésű Galenusról is.

Galenus (kb. 130 – kb. 200) eredményei és tévedései, a galenizmus tanításai 1500 éven át befolyásolták a medicina fejlődését, de nedvkórtana, a humorálpatólógia egészen a 19. századig fennmaradt.⁷⁹ Hogy számtalan műve közül a valóban általa írtak szerzőségét tisztázza, saját maga készítette el azok jegyzékét. A Corpus Galenicum írásaiban kritikus szemmel foglalta össze a régebbi korok orvosainak ismereteit, könyveiben beszámolt saját kísérleteiről, számos eredeti tanulmányt is közölt. 1490 és 1598 között műveinek 660 különböző kiadásáról tudunk, összes műveit 18 alkalommal jelentették meg.⁸⁰

Az egi káptalan tulajdonában volt 1684-ben az az 1571-es megjelenésű antika, amelyben az összeállító, Andrés de Laguna (1499–1559) négy részre osztva közöl fejezeteket Galenus műveiből.⁸¹

A montpellier-i egyetem tanára, Laurent Joubert (1529–1582) 1582-ben kiadott *Opera omniájában* jelentette meg Galenus műveihez írt kommentárjait.⁸²

A wittenbergi egyetem professzora, Daniel Sennert (1572–1637) *Institutionum medicinae* című művében Arisztotelész és Galenus tanításaira hivatkozik.⁸³ A kötet 1676-ban a Capitulum Agriensis birtokában volt, azonban a kötéstáblán látható címer, illetve annak felirata alapján („GE Lippaia S.”) a terjedelmes munka korábban Lippay György esztergomi érseké lehetett. A pozsonyi kertjében gyógynövényeket termesztő, alkímiával foglalkozó Lippay 1637 és 1642 között állt az egi püspökség élén.

Galenus halálával (Kr. u. 200) lezárult Európában az orvostudomány ókora, és elkezdődött egy mintegy 1000 esztendeig tartó időszak, amely egészen az egyetemek kialakulásáig tartott. Ebben a millenniumban a gyógyítás központjai áthelyeződtek a bizánci és ibériai–arab területekre, az orvostudomány görög nyelvét is felváltotta az arab.⁸⁴

⁷⁸ LOMMIUS, Jodocus: *Commentarii de sanitate tuenda in primum librum De re medica Aurel. Cornelii Celsi*. Lugduni Batavorum, 1724. Johann Arnold Langerak. Jelzet: M. VI. 94.

⁷⁹ BENKE: *i. m.* 47.

⁸⁰ SCHULTHEISZ Emil: *A Corpus Galenicum = Uő: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. Piliscsaba, 2006. 108.

⁸¹ GALENUS: *Epitome Galeni*. Basileae, 1571. Thomas Gaurin. Jelzet: Gg. I. 23.

⁸² JOUBERT, Laurent: *Opera Latina*. Lugduni, 1582. Stephan Michael. Jelzet: Pp. III. 10.

⁸³ SENNERT, Daniel: *Opera omnia*. Venetiis, 1641. Francesco Baba. Jelzet: Uu. III. 16–17.

⁸⁴ BENKE: *i. m.* 55–56.

Az arab orvostudomány

Az arab orvostudományt nem pusztán közvetítő szerepe miatt érdemes kiemelni. A görög orvosi hagyományok átvétele mellett számos területen érték el önálló eredményeket, elsősorban ott, ahol a kora középkori európai orvoslás kevésbé jeleskedett (pl. járványtan, kórházügy, gyógyszerészet, egyetemi oktatás, könyvtárak stb.). Az arab medicina szakított a görög-római orvoslás kultikus hagyományaival, Hippokratész helyett Galenust tekintette minden ismeret forrásának. A görög művek fordításait elkészítő virágkor (800–1000) és a szintetizáló jellegű cordobai korszak (1000–1200) tudósai egészen a reneszánszig meghatározták a 13. században elinduló európai egyetemi orvosképzés rendszerét és tananyagát.⁸⁵

A velencei Giunta-műhelyben jelent meg 1595-ben egy Avicenna (980–1037) több művét tartalmazó gyűjtemény, amely 1782-ben a Schola Medicinalis Agriensis alapítójának, Markhot Ferencnek a tulajdonában volt.⁸⁶

A könyvtár gyűjteményében sajnos csak a második kötet található, amely az avicennai Kánon negyedik részét tartalmazza. A *De aegritudinibus particularibus...* című munka a fertőző betegségekről, bőrbajokról, mérgezésekről és sebészeti fortélyokról szól.⁸⁷ Latin fordítója a 12. századi Toledóban számos tudományos művet arabról átültető Cremonai Gerard (1114–1187).⁸⁸

A középkori Európa orvostudománya

Az európai orvostudomány középkorát Galenus halálától (Kr. u. 200) gyakorlatilag Vesalius anatómiai művének 1543-as megjelenéséig számolhatnánk, de a korszak első ezer esztendeje „prolongált ókor” volt csupán.⁸⁹

Az antik birodalmak hanyatlásával, a Római Birodalom 395-ös kettészakadásával az ókori medicina elméleti ismeretanyaga Bizáncban összpontosult, elveszett vagy a könyvtárak mélyére került. A középkor első századaiban kevés tanult orvos tevékenykedett Európában, képzésüket, működésüket törvényileg nem szabályozták. A 6. században csak Rómában és Ravennában voltak orvosi isko-

⁸⁵ MAGYAR László András: *Az arab orvostudomány*. = Muszlim művelődéstörténeti előadások. Szerk. TŰSKE László. Pécs, 2001. 81.

⁸⁶ AVICENNA: *Liber quartus Canonis [...] Avicennae Cantica*. Venetiis, 1595. Giunta. Jelzet: Dd. III. 7.

⁸⁷ BIRTALAN Győző: *Évszázadok orvosai*. Bp. 1995. 33–34.

⁸⁸ BENKE: *i. m.* 76.

⁸⁹ BENEDEK: *i. m.* 89.

lák, de ezek latin neve (schola graeca) is jelzi, hogy az antik orvostudomány utolsó bástyái voltak, nem pedig az új ismeretek bölcsői.⁹⁰

Ebből az időszakból kevés szerzőt találhatunk a könyvtár kötetei között. Hiányoznak például a pergamoni Oreibasziusz (325–403) jelentős művei, pedig a középkorban ő alapozta meg Galenus tekintélyét, a Bizáncban működő Amidai Aétiosz (502–575) munkásságából is csupán egy 1757-es lipcsei kiadvány közöl rövid részleteket.⁹¹

Az elsősorban a Kelet-római Birodalom területén működő kompilátorok, „átörökítők” érdeme, hogy nem hagyták elveszni a klasszikus szerzők örökségét, műveiket összegyűjtötték, másolták, magyarázták, így a 8–10. századtól az arab tudósok számára biztosítottak egy olyan ismeretanyagot, amely az ő arab fordításukban tovább élt, majd latinra fordítva fel tudta virágoztatni az európai medicinát, mikor kerülővel, ibériai, közel-keleti és észak-afrikai arab kulturális központokat érintve visszajutott oda.⁹²

Az első évezred a középkori Nyugat-Európában a kolostori orvoslás korszaka volt, azonban „Ecclesia abhorret a sanguine”, az egyház irtózott a vértől, műtétet végezni nem lehetett, a boncolást szigorúan tiltották.⁹³ A szerzetesrendek kolostoraiban folyó szellemi tevékenység, az orvosi szövegek gyűjtése és másolása, a lelkigondozó munka idővel kedvezően befolyásolta a test gyógyítását is. Nursiai Szent Benedek Regulájában már előírta, hogy a beteg rendtársakat ápolni kell, az első nyugat-európai kórházak is a kolostorokban jelentek meg.⁹⁴

A változást a 11–12. századtól az orvosi főiskolák és a nagy európai egyetemek kialakulása jelentette, hiszen a megújuló orvostudomány bölcsői ezek az intézmények lettek.⁹⁵

Az iszlám kultúra hatását mutatja, hogy a legjelentősebb orvosi iskolák Dél-Európában, az arab szellem vonzáskörzetében működtek (pl. Salerno, Padova, Bologna, Montpellier stb.). Salernót a 11. században a bencés rend hozta létre. Montpellierben 1187-ben alapították az orvosi egyetemet, amely a későbbi időkben minden hasonló intézmény modelljéül szolgált.⁹⁶

⁹⁰ SCHULTHEISZ Emil: *Tankönyv és curriculum a középkori orvosi fakultáson*. = Orvostörténeti Közlemények 1997. Supplementum 21. 72. (A továbbiakban: SCHULTHEISZ 1997b.)

⁹¹ AETIUS AMIDENUS: *Anekdoton Lib. IX*. Lipsiae, 1757. Officina Breitkopfia. Jelzet: R. VII. 18/1.

⁹² SCHULTHEISZ Emil: *A kolostori medicina és a természettudományok alakulása a középkorban*. = Uő: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. Piliscsaba, 2006. 28. (A továbbiakban: SCHULTHEISZ 2006a)

⁹³ Uo. 30.

⁹⁴ SCHULTHEISZ: *i. m.* 1997b. 73.

⁹⁵ BENKE: *i. m.* 61.

⁹⁶ Uo. 93.

A Schola Medica Salernitanában dolgozott Constantinus Africanus (1010–1087), aki számtalan arab könyvet fordított latinra. A Corpus Constantinum az itáliai és francia orvosi iskolákban az oktatás alapját jelentette.⁹⁷

Salernóban keletkezett a 12. század elején a középkor egyik legnépszerűbb műve, a *Regimen sanitatis Salernitanum* című tanköltemény, amely a laikus olvasók számára tartalmazott egészségügyi tanácsokat.⁹⁸

A Főegyházmegyei Könyvtár orvostudományi állományát megvizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy a körülbelül 1100-tól 1550-ig tartó időszakra jellemző orvosi iskolák és egyetemek professzorai közül jelentős szerzőket alig találhatunk a gyűjteményben.

A skolasztikus orvoslás elsősorban az elméleti-filozófiai tudást, a klasszikus ókori és arab szerzők sokszor kritika nélküli átvételét oktatta az egyetemeken. Az orvostanhallgatók megismerték és rendszerezték a bőséges szakirodalmat, megtanulták a vitatkozás művészetét, de a gyógyítómunkában számottevő gyakorlati eredményeket nem értek el.⁹⁹

Úgy tűnik, hogy az 1780-as években Eszterházy Károly és tanácsadói a szerveződő modern orvosi fakultás, a gyakorlati képzés számára nem találták nélkülözhetetlennek a középkori skolasztikus orvosok munkásságát tükröző művek beszerzését.

Európai orvoslás a tizenhatodik században

A medicina történetében a középkor az 1550-es években ért véget. Vesalius, Eustacchi, Fracastoro, Falloppio és társaik fellépése elsodorta azt a gátat, amelyet az orvostudomány ókori klasszikusainak munkáiból a skolasztika emelt. A reneszánsz megteremtette az újkori orvoslás alapjait, de az antik szerzők tekintélyének tisztelete, munkásságuk dogmatikus olvasata csak évszázadok alatt adta át helyét a természet vizsgálatokon és kísérleteken alapuló megtapasztalásának, racionális rendszerezésének, majd megváltoztatásának.¹⁰⁰

Ebben a folyamatban mérföldkőnek számított Andreas Vesalius (1514–1564) *De humani corporis fabrica* című munkája. Bazel tekintélyes tipográfiájában, Johannes Oporinus műhelyében jelent meg először 1543-ban, Kopernikusz alapvető csillagászati opuszával egy esztendőben. Tiziano műhelyében készült fadúcai révén nemcsak tartalmában hozott újat, hanem az anatómia oktatásában nélkülözhetetlen könyvillusztrációk terén is úttörő munka.

⁹⁷ SCHULTHEISZ: *i. m.* 2006a. 25.

⁹⁸ SCHULTHEISZ Emil: *Egy orvosi tanköltemény, a salernói Regimen sanitatis.* = Uő: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből.* Piliscsaba, 2006. 118–119.

⁹⁹ BENEDEK: *i. m.* 114.

¹⁰⁰ SCHULTHEISZ Emil: *Medicina a reneszánsz egyetemen.* = Orvostörténeti Közlemények 1997. Supplementum 21. 93.

Az Egerben fellelhető kiadás, amely a 17. századi holland Nicolaas Fonteyn magyarázatait és kiegészítéseit is tartalmazza, Jan Jansson nyomdájából származik.¹⁰¹

A padovai Gabriele Falloppio (1523–1562) *Secreti diversi et miracolosi* című műve Velencében jelent meg olasz nyelven 1578-ban.¹⁰² Falloppio ebben a gyógyszerészeti munkájában szépségápolási tanácsokat közöl hölgyek számára, műve második könyvében pedig számos borral kapcsolatos receptet ad.

Bartolomeo Eustacchi (1510 körül – 1574) anatómiai kutatásait a boncolást szigorúbban megítélő Rómában végezte mint a Sapienza orvosi főiskola professzora. Bonctani munkájának kiadásához már 1552-ben elkészültek a kiváló illusztrációk, ám ezekből életében csupán néhány darab jelent meg. Főműve, a *Tabula anatomicae* is csak jóval halála után látott napvilágot (1714). Maguk a metszetek 1700 körül kerültek elő, ezeket XI. Kelemen pápa vásárolta meg, majd a Sapienza akkori tanárát, Giovanni Maria Lancisit bízta meg a kiadás-sal.¹⁰³

A *Tabula anatomicae* két kiadásban is megtalálható az orvosi fakultásnak szánt könyvgyűjteményben.

A korábbi editio Jean Jacques Manget (1652–1742) *Theatrum anatomicum* című művének harmadik köteteként került Büky József könyvtáros beírása szerint 1782-ben a könyvtárba.¹⁰⁴ A későbbi kiadás 1728-ból származik.¹⁰⁵

Girolamo Fabrizio d'Aquapendente (1533–1619) három művével is szerepel a katalógusban. A látásról, a hallásról és a hangképzésről írott munkájának összefoglaló címe *Tractatus anatomicus triplex*.¹⁰⁶ A sebészettel foglalkozó *Opera chirurgica* Padovában jelent meg 1641-ben,¹⁰⁷ anatómiai-élettani munkája pedig Lipszében 1687-ben.¹⁰⁸ Ennek előszavát Johannes Bohn (1640–1718), a kor egyik jelentős sebésze írta.

¹⁰¹ VESALIUS, Andreas: *De humani corporis fabrica*. Amstelodami, 1642. Jan Jansson. Jelzet: V. I. 16.

¹⁰² FALLOPPIO, Gabriele: *Secreti diversi et miracolosi*. Venetia, 1578. Angelo Gardano. Jelzet: Gg. VIII. 3.

¹⁰³ BENEDEK: *i. m.* 143.

¹⁰⁴ MANGET, Jean Jacques: *Theatrum anatomicum*. Genevae, 1716–1717. Jean Antoine Cramer, Philibert Perachon. Jelzet: M. I. 8/1–3.

¹⁰⁵ EUSTACCHI, Bartolomeo: *Tabulae anatomicae*. Romae, 1728. Lorenzo et Tomaso Pagliarini. Jelzet: Bb. II. 1.

¹⁰⁶ FABRIZIO d'AQUAPENDENTE, Girolamo: *Tractatus anatomicus triplex*. [Oppenheim], 1614. Johann Theodor de Bry. Jelzet: Cc. IV. 42.

¹⁰⁷ FABRIZIO d'AQUAPENDENTE, Girolamo: *Opera chirurgica*. Patavii, 1641. Francesco Bolzetta, Sebastiano Sardi. Jelzet: O. V. 4.

¹⁰⁸ FABRIZIO d'AQUAPENDENTE, Girolamo: *Opera omnia anatomica et physiologica*. Lipsiae, 1687. Johann Friedrich Gleditsch, Christian Goetze. Jelzet: F. IV. 16.

A veronai születésű Girolamo Fracastoro (1478–1553) volt a tridenti zsinat orvosi tanácsadója. Epidemiológiai ismereteit hasznosította, amikor a zsinat székhelyét pestisveszélyre hivatkozva Tridentből Bolognába helyeztette át 1547-ben.¹⁰⁹ Az egész Európában nagy tekintélynek örvendő tudós bölcséleti és orvosi művei összkiadásának első kötetét is láthatjuk a könyvtár polcain.¹¹⁰

A 16. század legsúlyosabb betegsége volt a vérbaj, a szifilisz. Az elnevezés Fracastoro alkotása, aki egy orvosi tanköteményben használta először 1530-ban.¹¹¹ A *Syphilidis, sive De morbo gallico* című, Pietro Bembo humanista tudóshoz, későbbi bíboroshoz írott vers a fenti kötetben megtalálható. A könyv tartalmazza még a szerző életrajzát is.

Az anatómia után a medicina következő forradalmát a sebészet terén figyelhetjük meg. A borbélyok, felcserek és orvosok sokszor lenézett mesterségére egyre nagyobb szükség lett a fejlett haditechnikájú 16–17. századi európai háborúkban. A korszak nagy sebészeinek, a seborvosi mesterséget tudományá tevő tanult tudósoknak (pl. Ambroise Paré vagy Gaspare Tagliacozzi) a műveit azonban nem találjuk meg az egri könyvtárban.

Ambroise Paré tanítványa volt Pierre Pigray (1532–1613). A gyakorlati sebészettel foglalkozó *La chirurgie* című művét először Párizsban adták ki 1600-ban.¹¹² A francia nyelvű egri példány 1673-ból való.¹¹³

A gyakorlati orvostudomány egyik ellentmondásosan megítélt alakja is a cinquecento gyermeke, bár ő a német nyelvterülethez tartozik. Theophrastus Bombastus ab Hohenheim a római enciklopédista, Aulus Cornelius Celsus nyomán nevezte el saját magát Paracelsusnak (1493–1541).¹¹⁴

Paracelsus mint gyakorló orvos alkotott maradandót, az általa képviselt iatrokémia révén a természettudományi látásmód elterjedt az orvostudományban. Összes műveit Johann Huser adta ki tíz kötetben, quarto formában 1589 és 1591 között Bázelen.¹¹⁵

A könyvtárban található Paracelsus-kötet a bázeli editio 1603-as strasbourgri változatának első kötete. A német nyelvű, fólió méretű munka láthatóan sokat forgatott példány.¹¹⁶ Az *Opera omnia* latin nyelven először Genfben jelent meg 1658-ban.

¹⁰⁹ BENEDEK: *i. m.* 192.

¹¹⁰ FRACASTORO, Girolamo: *Operum pars prior philosophica et medica*. Lugduni, 1591. Franciscus Fabrus. Jelzet: B. VIII. 7/1.

¹¹¹ BENEDEK: *i. m.* 191.

¹¹² MAYER Ferenc Kolos: *Az orvostudomány története*. Bp. 1988. 162.

¹¹³ PIGRAY, Pierre: *Epitome des preceptes de medecine et chirurgie*. Lyon, 1673. Claude Carteron. Jelzet: Gg. VII. 26.

¹¹⁴ BENEDEK: *i. m.* 156.

¹¹⁵ Uo. 157.

¹¹⁶ PARACELSUS: *Opera*. Strassburg, 1603. Lazarus Zetzner. Jelzet: N. IV. 4.

Az orvosi vegytan művelője volt a hallei születésű Andreas Libavius (1540–1616).¹¹⁷ *Syntagma arcanorum chymicorum* című munkája 1613-ban jelent meg Frankfurtban, az ehhez írott kiegészítés Egerben is megtalálható.¹¹⁸

A római Sapienza botanikus kertjének a vezetője, Andrea Bacci (1524–1600) több kiadást megért könyvében a termálvizek történetével és gyógyászati felhasználásával foglalkozik.¹¹⁹

A Főegyházmegyei Könyvtár legrégebb nyomtatott orvostudományi könyve is a gyógyvizekről szól. A Montagnana itáliai orvosdinasztia alapítója, Bartolomeo Montagnana (1400–1460) a padovai fürdőkről és különböző gyógyszerekről, kezelésekről értekezik egy velencei ösnyomtatványban.¹²⁰

A spanyol Cristóbal de Vega (1510–1573) az orvoslás művészetéről szóló könyvében részletesen elemzi az Ibériai-félsziget borainak gyógyászati célú felhasználását.¹²¹

A modenai születésű Giovanni Marinello (16. század) olasz nyelven írta művét, hogy Itália hölgyolvasói is tanulmányozhassák, hiszen a kötetben a szépségápolásról, a bőrbetegségekről, általában a személyes higiénéről találhattak hasznos ismereteket.¹²²

Az orvostudományi műveket feldolgozó könyvészeti munkák közül kettőről kell szót ejtenünk. A 16. század egyik legjelentősebb tudományos teljesítményének, a *Bibliotheca universalis* című egyetemes bibliográfiának a szerzője, Conrad Gesner (1516–1564) Bázelen orvosi egyetemet végzett.¹²³ *Chirurgia* című művének első kiadása a főegyházmegyei gyűjtemény egyik értékes kötet.¹²⁴

A könyvben Gesner különböző sebészeti tárgyú írásokat gyűjtött össze. Az antik szerzőket Oreibasiosz és Galenus képviseli, a modern szerzők a kor jelentős sebészorvosai, de maga Gesner is szerepel a kötetben. A 16. században használt sebészeti eszközöket fametszetes illusztrációk mutatják be. A kötetben található még egy érdekes függelék, a sebészettel foglalkozó írások egyik legkorábbi bibliográfiája. Ebben Gesner a szerzők egyes műveit alaposan elemzi, külön felhívja olvasói figyelmét az egyébként sebészettel ritkábban foglalkozó orvosok ilyen tárgyú írásaira is.

¹¹⁷ BENEDEK: *i. m.* 244.

¹¹⁸ LIBAVIUS, Andreas: *Appendix necessaria Syntagmatis arcanorum chymicorum*. Francofurti, 1615. Nicolas Hoffmann, Peter Kopf. Jelzet: Cc. I. 18/1.

¹¹⁹ BACCI, Andrea: *De thermis libri septem*. Venetiis, 1571. Vincenzo Valgrisi. Jelzet: Z. III. 24.

¹²⁰ MONTAGNANA, Bartolomeo: *Tractatus tres de balneis Patavinis. De compositione et dosi medicinarum. Antidotarium eiusdem*. [Velenice], 1497. Boneto Locatello. Jelzet: D. V. 10/2.

¹²¹ VEGA, Cristóbal de: *Liber de arte medendi*. Lugduni, 1587. Guillaume Rouillé. Jelzet: Mm. III. 14.

¹²² MARINELLO, Giovanni: *Gli ornamenti delle donne*. Venetia, 1610. S. n. Jelzet: R. XII. 57.

¹²³ BENEDEK: *i. m.* 204.

¹²⁴ GESNER, Conrad: *Chirurgia*. Tiguri, 1555. Andreas et Jacob Gessner. Jelzet: Gg. I. 21.

Könyvészeti jellegű munka a 17. századból a jogi, teológiai és bölcséleti könyvjegyzékeket is összeállító Martin Lipen (1630–1692) orvosi bibliográfiája.¹²⁵ A tételek szakrendben, azon belül pedig szerzői betűrendben sorakoznak a két hasámban szedett oldalakon. A cím mellett közli a mű megjelenési idejét, formátumát, feltünteti az újabb kiadásokat is. Művének értékét növeli a számtalan kereszthivatkozás és a szerzői, közreműködői névmutató.

A medicina tizenhetedik századi forradalma

A 17. század újabb fordulópont a medicina történetében. A barokk tudósok kíváncsiak voltak az egész világra, annak jelenségeit összefüggéseikben szereték volna megragadni, a folyamatokat racionálisan elemezni és teológiailag is elfogadható nagy rendszerekben osztályozni. Munkájukat a szerveződő, tudósokat tömörítő akadémiák és az első orvosi folyóiratok segítették.

A medicina folyamatosan fejlődő régebbi ágai mellett új területek nyílnak, a kísérletező élettan és a mikroszkópos anatómia, a szövettan. A 17. században lassan kibontakozó kórbonctani szemlélet pedig majd a felvilágosodás évtizedeiben újítja meg a sebészetet.¹²⁶

A század legfontosabb felfedezése a vérkeringés leírása. Az angol William Harvey (1578–1657) munkája, az *Exercitatio anatomica de motu cordis* 1628-ban jelent meg először. Sajnos Harvey műve nem látható az egri könyvtárban.

Harvey munkásságát folytatta az állatokon már vérátömlesztést végző angol Richard Lower (1631–1691). A vérkeringésről, a szív működéséről, valamint az érrendszerről szóló alapvető művének (1669) hatodik kiadását szerezték be Eszterházy Károlyék.¹²⁷

Az érrendszerbe fecskendezett viasszal készített preparátumaival sokat tett Harvey elméletének igazolásáért Frederik Ruysch (1638–1731) holland anatómus és botanikus. Tizenhat bonctani tárgyú levelének gyűjteménye korai szerzeménye a könyvtárnak.¹²⁸

A Ruysch által alkalmazott technikát többen is kifejlesztették, hivatalosan Jan Swammerdamot (1637–1680) tekintették a módszer felfedezőjének.¹²⁹ Könyvtá-

¹²⁵ LIPEN, Martin: *Bibliotheca realis medica*. Francofurti ad Moenum, 1679. Johann Nicolaus Humm. Jelzet: Ss. I. 5.

¹²⁶ KAPRONCZAY: *i. m.* 15.

¹²⁷ LOWER, Richard: *Tractatus der corde*. Lugduni Batavorum, 1728. Johann et Herman Verbeek. Jelzet: R. XI. 2.

¹²⁸ RUYSCH, Frederik: *Epistola anatomica problematica*. Amstelaedami, 1714–1731. Hendrik Janssonius van Waesberge. Jelzet: Ii. IV. 13/1–20.

¹²⁹ BIRTALAN Győző: *Európai orvoslás az újkorban*. = Orvostörténeti Közlemények 1988. Supplementum 15–16. 12. (A továbbiakban: BIRTALAN 1988)

runkban a holland tudósnak a légzésről, a tüdő felépítéséről és működéséről szóló traktátusa látható.¹³⁰

Harvey mellett a század talán legfontosabb felfedezését Marcello Malpighi (1628–1694) tette, aki 1661-ben mikroszkópja alatt kapillárisokat figyelt meg, lerakva ezzel a szövettan, illetve az élettani vizsgálódások alapjait.¹³¹ Összegyűjtött műveinek első londoni kiadása megvan Egerben is, anatómiai és embriológiai kutatásait nagyszerű illusztrációkkal adta ki.¹³²

Még életében publikálta eredményeit Athanasius Kircher (1602–1680) német jezsuita tudós, aki mikroszkópjával a pestises betegek váladékaiban kutatta a betegség kórokozóját.¹³³

Anatómiai-élettani munka a veséről két pisai tudós műve. Lorenzo Bellini (1643–1704) a szerkezeti kérdéseket tárgyalja, Giovanni Alfonso Borelli (1608–1679) a vese működéséről értekezik a kötetben, amely az 1662-es editio princeps második kiadása.¹³⁴

A vatikáni kúria orvosa, a világhírű Biblioteca Lancisiana gyűjteményének alapítója, Giovanni Maria Lancisi (1654–1720) adta ki Eustacchi anatómiai műveit, de önálló munkáit is megtaláljuk Egerben. Műveinek gyűjteményes kiadásában a fertőző betegségekről is értekezik.¹³⁵ Feltételezte, bár bizonyítani nem tudta, hogy a malária terjedésében szerepük lehet a szúnyogoknak. A szívműködésről és ennek zavarairól kiadott fontos tanulmánya először 1728-ban jelent meg.¹³⁶

Az angol anatómus, Thomas Willis (1621–1675) összegyűjtött műveinek latin nyelvű velencei kiadása a szerző egyéb írásai mellett legfontosabb neurológiai kutatásainak eredményeit, az agy anatómiai felépítésére vonatkozó pontos megállapításait is tartalmazza.¹³⁷

Ebben az időszakban a theatrum anatomicumokban nyilvános boncolások folytak. A weimari udvar előkelőségei előtt évente megrendezett boncolásokat

¹³⁰ SWAMMERDAM, Jan: *Tractatus physico-anatomico-medicus de respiratione usuque pulmonum*. Lugduni Batavorum, 1667. Daniel, Abraham et Adrian van Gaasbeeck. Jelzet: U. XI. 14/1.

¹³¹ BENEDEK: *i. m.* 261.

¹³² MALPIGHI, Marcello: *Opera omnia*. Londini, 1687. Robert Littlebury. Jelzet: P. XII. 19.

¹³³ KIRCHER, Athanasius: *Scrutinium physico-medicum contagiosae luis, quae pestis dicitur*. Romae, 1658. Typis Mascardi. Jelzet: N. XI. 30.

¹³⁴ BELLINI, Lorenzo – BORELLI, Giovanni Alfonso: *De structura renum observatio anatomica [...] et De illorum usu iudicium*. Argentorati, 1664. Simon Paulli. Jelzet: U. XI. 14/3.

¹³⁵ LANCISI, Giovanni Maria: *Opera quae hactenus prodierunt omnia*. Genevae, 1718. Jean Antoine Cramer et Philibert Perachon. Jelzet: S. VI. 17–18.

¹³⁶ LANCISI, Giovanni Maria: *De motu cordis et aneurysmatibus*. Romae, 1728. Giovanni Maria Salvioni. Jelzet: Qq. III. 6.

¹³⁷ WILLIS, Thomas: *Opera omnia*. Venetiis, 1720. Giovanni Malachini, Giulio Mapheo. Jelzet: C. III. 38.

egy anatómus nevéől „rolfinkolás”-nak hívták.¹³⁸ A hamburgi Werner Rolfinck (1599–1673) azonban jelentős tudós volt, ő is hozzájárult a vérkeringés felfedezéséhez. Az 1656-os kiadású egri kötet editio princeps.¹³⁹

Théophile Bonet-nak (1620–1689), a korszerű patológia egyik megalapozójának összefoglaló műveit Egerben is megvásárolták, mindegyik eredeti Eszterházy-beszerezés. A *Sepulchretum sive anatomica practica*, vagyis a *Temető, avagy gyakorlati anatómia* három kötete több ezer boncolás és kórelőzmény nyomasztó gyűjteménye.¹⁴⁰

Johann Vesling (1598–1649) bonctani tanulmányainak rézmetszetekkel gazdagon illusztrált második kiadása Padovában jelent meg, ahol a német orvos az anatómiai tanszék professzora és a botanikai kert vezetője volt.¹⁴¹ Népszerű tankönyvében foglalkozik Harvey nyomán a vérkeringéssel, az agy vérrellátásával, elsőként kísérli meg leírni az emberi nyirokrendszert.

A bolognai Antonio Maria Valsalva (1666–1723) az érzékszervekről, a veséről és a bélsatornáról készített anatómiai tanulmányai, kórbonctani feljegyzései és levelei is hozzáférhetők Egerben egy bőségesen illusztrált velencei kiadásban.¹⁴²

A 17. században fejlődik külön tudományággá a törvényszéki orvostan, ezt a könyvtárban Paolo Zacchia (1584–1659) egyik műve képviseli.¹⁴³

Az elvont betegségelméleteket alkotó „angol Hippokratész”, Thomas Sydenham (1624–1689) kiváló gyakorlati szakember is volt, főleg a fertőző betegségek terén.¹⁴⁴ Sydenham a Daniel Defoe által is megörökített 1664–66-os nagy londoni pestis idején élt. A *Methodus curandi febres* címlapján olvashatjuk, hogy saját megfigyelései és tapasztalatai alapján írta könyvét.¹⁴⁵

Az újkori európai orvoslás történetében a 17. század második felét és a 18. század első felét a még Paracelsus által elindított iatrokémia uralma jellemezte.¹⁴⁶

A 17. században jelentek meg Európában az első gyógyszerkönyvek. A pharmacopoea fontos hivatalos kiadvány volt, amely az engedélyezett gyógyszer-

¹³⁸ BENEDEK: *i. m.* 258.

¹³⁹ ROLFINCK, Werner: *Dissertationes anatomicae*. Noribergae, 1656. Michael Endter. Jelzet: C. I^x. 8.

¹⁴⁰ BONET, Théophile: *Sepulchretum sive anatomica practica*. Lugduni, 1700. Jean Antoine Cramer et Philibert Perachon. Jelzet: M. III. 2–4.

¹⁴¹ VESLING, Johann: *Syntagma anatomicum*. Patavii, 1651. Paolo Frambotto. Jelzet: Bb. IV. 52.

¹⁴² VALSALVA, Antonio Maria: *Opera*. Venetiis, 1741. Francesco Pitter. Jelzet: Bb. IV. 45–46.

¹⁴³ ZACCHIA, Paolo: *Quaestionum medico-legalium tomi tres*. Francofurti, 1666. Johann Baptist Schönwetter. Jelzet: Y. I. 15.

¹⁴⁴ BIRTALAN: *i. m.* 1988. 16.

¹⁴⁵ SYDENHAM, Thomas: *Methodus curandi febres, propriis observationibus superstructa*. Amstelodami, 1666. Gerard Schagen. Jelzet: U. X. 30/1.

¹⁴⁶ BIRTALAN: *i. m.* 1988. 17.

rek listáját közölte, adatait folyamatosan bővítették, gondozták, így többször is kiadták őket.¹⁴⁷ A gyűjteményünkben szereplő 1643-as kiadású gyógyszerkönyv¹⁴⁸ egykori tulajdonosa a címlapon olvasható bejegyzés szerint Joannis Kondor egri kanonok. Kondor János 1702 és 1706 között a Telekesy István püspök által alapított egri papnevelő intézet prefektusa volt.¹⁴⁹

A 17–18. század fordulójának neves, a iatrocémián már túllépő kémikusa volt Georg Ernst Stahl (1660–1734). Az égési folyamatokat értelmező flogiszton-elmélet atyjának művei nincsenek meg az egri könyvtárban, de tanítványa, a hallei Johann Juncker (1679–1759) több könyvében is magyarázza messterének szerzteágzó munkásságát.¹⁵⁰

Juncker másik hallei professzora, Friedrich Hoffmann (1660–1742) is igyekezett logikus betegségmodelleket kidolgozni, foglalkozott iatromechnikával is, mégis gyógyszerreceptjeit használták századokon át. A Hoffmann-cseppeket (éter és alkohol keveréke) a háztartásokban néhány évtizede még alkalmazták.¹⁵¹ Összes műveit, illetve annak Supplementumokkal kiegészített kiadásait több példányban is megvásárolta Eszterházy püspök.¹⁵² Hoffmann Hallében több nyilvános disputatio elnöke volt az egyetemen kiadott tézisfüzetek címlapja szerint, amelyekből bőven válogathatunk a Főegyházmegyei Könyvtár gazdag állományából.

A szülészet és nőgyógyászat szakterületén François Mauriceau (1637–1709) kazuisztikai, eseteleírásokat tartalmazó gyűjteménye hetven esztendő alatt nyolc kiadást ért meg.¹⁵³ Egerben az első kiadást láthatjuk.¹⁵⁴

Az abszolutizmus korában megkezdődött az emberek felvilágosítása, az egészségvédelmi propaganda is. Speciális szakterületek indultak fejlődésnek az orvostudományon belül.¹⁵⁵ Bernardino Ramazzini (1633–1714), az orvosi felvilágosítás és a munkaegészségügy egyik úttörője például a foglalkozási betegségeket is vizsgálta összes műveinek londoni kiadásában.¹⁵⁶

¹⁴⁷ Uo. 32.

¹⁴⁸ *Pharmacopoeia Augustana*. Augustae Vindelicorum, 1643. Andreas Aperger. Jelzet: U. XI. 50.

¹⁴⁹ BOZSIK Pál: *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*. Eger, 1910. 66.

¹⁵⁰ Például: JUNCKER, Johann: *Conspectus chirurgiae tam medicae, methodo Stahliana conscriptae*. Halae, 1721. Orphanotropheum. Jelzet: Cc. VI. 27.

¹⁵¹ BIRTALAN: *i. m.* 1988. 19.

¹⁵² Legkorábbi kiadás: HOFFMANN, Friedrich: *Opera omnia physico-medica*. Genevae, 1740. Fratres de Tournes. Jelzet: Dd. III. 1–3.

¹⁵³ BIRTALAN: *i. m.* 1988. 24.

¹⁵⁴ MAURICEAU, François: *Des maladies des femmes et accouchées*. Paris, 1668. Charles Coignard. Jelzet: H. VI. 1.

¹⁵⁵ KAPRONCZAY: *i. m.* 17.

¹⁵⁶ RAMAZZINI, Bernardino: *Opera omnia medica et physiologica*. Londini, 1718. Isaac et Paul Vaillant. Jelzet: Ss. VIII. 17.

A felvilágosodás orvostudománya és az első bécsi orvosi iskola

Benke József orvostörténeti összegzésében a medicina 18. századának a mikroszkóp felfedezésétől (Leeuwenhoek, 1670-es évek) a himlőoltás bevezetéséig (Edward Jenner, 1796) ívelő időszakot tartja.¹⁵⁷ Természetesen minden periodizáció szubjektív, de ez a két személy, illetve esemény mégis jól mutatja be az orvostudomány fejlődését ebben az időszakban. Leeuwenhoek jelzi a megfigyelés lehetőségeinek váratlan bővülését, az igényt a természettudományos folyamatok okainak felkutatására, Jenner munkássága pedig már az emberek nagy tömegein segíteni tudó, közegészségügyi rendszerben működő orvoslást jelképezi. A felvilágosodás évtizedeiben fektették le a mai értelemben vett klinikai orvostudomány alapjait.

Egy átmeneti korszak tudósa volt a modern kórbonctan neves művelője, Giambattista Morgagni (1682–1771). Antonio Maria Valsalva tanítványa az elődjei által felhalmozott hatalmas mennyiségű esetleírást rendszerezte, az összefüggéseket felkuttatta, számos addig nem létező terminus technicust vezetett be.¹⁵⁸ Több művét forgathatták volna az egri medikus hallgatók, köztük padovai és velencei kiadásokat. Egy három kötetes válogatás a tudományos igényű írások mellett leveleit és tanára, Valsalva életrajzát is tartalmazza.¹⁵⁹

Patológiai témájú kötet Voltaire háziorvosának, Théodore Tronchin-nak (1709–1781) az idült ólommérgezésről írt műve, amely időszerű problémát tárgyalt az iparosodó Európában.¹⁶⁰

Az orvosi botanika témaköréből emeljük ki a növényvilág 18. századi rendszerezőjének, Carl Linnének (1707–1778) egy két kötetes illusztrált kiadását.¹⁶¹ Az orvos végzettségű Linné a betegségek rendszerezésével, noszológiai osztályozásával is foglalkozott.

Magyarországi vonatkozásai miatt érdemes megemlíteni a lausanne-i Simon-André Tissot (1728–1797) munkásságát. Ismeretterjesztő műve, az *Avis peuple sur sa santé* 1767-es harmadik kiadása megtekinthető a könyvtárban.¹⁶² Tissot

¹⁵⁷ BENKE: *i. m.* 123.

¹⁵⁸ BIRTALAN: *i. m.* 1988. 46–47.

¹⁵⁹ MORGAGNI, Giambattista: *Opuscula miscellanea*. Venetiis, 1763. Typographia Remondiniana. Jelzet: Bb. II. 9.

¹⁶⁰ TRONCHIN, Théodore: *De colica pictorum*. Genevae, 1757. Fratres Cramer. Jelzet: S. VIII. 16.

¹⁶¹ LINNÉ, Carl von: *Amoenitates academicae seu dissertationes variae*. Holmiae et Lipsiae, 1749–1751. Gottfried Kiesewetter, Lars Salvius. Jelzet: Mm. I. 39–40.

¹⁶² TISSOT, Simon-André: *Avis peuple sur sa santé*. Paris, 1767. Pierre François Didot. Jelzet: Rr. F. 20–21.

könyve magyarul Marikovszky Márton fordításában az egri egyházmegye területéhez tartozó nagykárolyi nyomdában jelent meg 1772-ben.¹⁶³

Magnetoterápiájával igen népszerű volt a 18. században Franz Anton Mesmer (1734–1815). Mivel az „állati delejesség” tanát többen támadták, Mesmer nyomtatásban is megjelentette tanításainak védőiratát.¹⁶⁴

A 18. századi sebészetet, hasonlóan a korábbi időszakokhoz, kevés szerző képviseli. A helmstädti egyetem professzora, Lorenz Heister (1683–1758) tankönyvét számtalan nyelvre lefordították, több kiadást megért, a bécsi orvosi fakultáson még a 19. század közepén is használták.¹⁶⁵

Az egri könyvbeszerzés legaktívabb időszakában (1780-as évek első fele) Eszterházy Károlyék talán azért nem fordítottak figyelmet a 18. század végén már komoly eredményeket elérő, a hadászatban egyre meghatározóbb szerepet játszó sebészet korszerű tankönyveinek a megvásárlására, mert a mai értelemben vett egyetemi sebészképzés csak 1786-ban indult el. Addig még a pesti egyetemen is csak tanfolyami keretek között képezték a hallgatókat. II. József tanügyi reformja keretében került sor az addig különálló orvosi és sebészi képzés összevonására.

A magasan képzett sebészeket foglalkoztató hadsereg inkább a kolozsvári Orvosi-Sebészi Tanintézetet és a bécsi Katonai Akadémiát, a Josephinumot vette igénybe a szakemberek oktatására.¹⁶⁶

A szerteágazó, mára csupán érdekes elméleteket (pl. Franz Josef Gall frenológija) és napjainkban is élő felismeréseket egyaránt hozó 18. századi medicina képviselői közül a Boerhaave nevéhez köthető leideni hagyományról és az azt folytató bécsi orvosi iskoláról kell szólnunk részletesebben.

A holland Hermann Boerhaave (1668–1738) nevét szerzőként vagy közreműködőként igen gyakran olvashatjuk az egri könyvtár számára megvásárolt orvosi műveken, sokszor hivatkoznak rá más szerzők is. Nem véletlen ez, hiszen a neves első bécsi orvosi iskola tagjai (Haen, Haller, Van Swieten, stb.) a leideni professzor tanítványai voltak. Az egri orvosi fakultás oktatómunkáját jórészt az ő könyveik segítették volna.

Boerhaave azzal emelkedett ki a kor kiváló klinikusai közül, hogy a medicina tanításában is meglepő eredményeket tudott elérni. A közvetlen stílus, a betegágy melletti gyakorlatközpontú oktatás, a kritikus gondolkodásra nevelés tehette őt egy új tanításelmélet kidolgozójává.¹⁶⁷

¹⁶³ FRIEDRICH Ildikó: *Egészségügyi felvilágosítás a 18. századi Magyarországon*. Bp. 2002 /Libri historiae medicae/. 64. (A továbbiakban: FRIEDRICH)

¹⁶⁴ MESMER, Franz Anton: *Précis historique des faits relatifs au magnétisme-animal*. Londres, 1781. S. n. Jelzet: Gg. VIII. 25.

¹⁶⁵ HEISTER, Lorenz: *Compendium anatomicum*. Altorfi et Norimbergae, 1727. Jobst Wilhelm Kohles, Georg Christoph Weber. Jelzet: Ss. I^x. 27.

¹⁶⁶ KAPRONCZAY: *i. m.* 86–87.

¹⁶⁷ BIRTALAN: *i. m.* 1995. 51.

Boerhaave *Elementa chemiae* című művét a címdalán lévő bejegyzés szerint maga Büky József, Eszterházy püspöki könyvtárosa adományozta 1781-ben a könyvtárnak.¹⁶⁸

Boerhaave előadásait hét kötetben tette közzé tanítványa, Albrecht von Haller¹⁶⁹, egy leideni orvos, Johann Wilhelm Heyman pedig hét kötetben adta ki saját Boerhaave-kommentárjait.¹⁷⁰

Boerhaave eredetileg filozófiából doktorált 1690-ben a leideni egyetemen. Mivel a klasszikus nyelveken kívül káldeusul és héberül is megtanult, őt kérték fel az egyetemi könyvtár katalogizálására. Ekkor ismerte meg a medicina szakirodalmát, ami annyira érdekelt, hogy hamarosan orvosi diplomáját is megszerezte. Haláláig gyűjtötte az orvostudományi művek editio princeps-eit.¹⁷¹

Boerhaave munkásságát, az elméletet a klinikai gyakorlatban hasznosító orvoslást Gerard van Swieten, az első bécsi orvosi iskola megszervezője (1700–1772) hozta a császárvárosba. Őt maga a császárnő, Mária Terézia hívta meg 1745-ben, hogy protomedikusként irányítsa a bécsi egyetemi reformokat.¹⁷² Ebben a minőségében a nagyszombati egyetem orvosi fakultásán folyó oktatómunkát is meghatározta, ahol már 1770-től kötelező irodalom lett a fiziológia, a belgyógyászat és a patológia tanulmányozásához *Commentaria in Boerhaave Aphorismos* című tíz kötetes műve.¹⁷³ Egerben egy latin nyelvű itáliai kiadást vásároltak meg a leltárkönyvek szerint.¹⁷⁴

Van Swieten tevékenysége, az egyetemi oktatás és az egészségügy területén bevezett reformjai azért jelentősek a számunkra, mert ezeket a Habsburg Birodalom egész területén, így a hazai oktatásban és közegészségügyben is alkalmazták.¹⁷⁵

A svájci Albrecht von Haller (1708–1777), a göttingeni, majd a berni egyetem professzorának anatómiai tanulmánya¹⁷⁶ a rekeszizomról 1733-ból, kórbonc-

¹⁶⁸ BOERHAAVE, Hermann: *Elementa chemiae*. Lipsiae, 1732. Caspar Fritsch. Jelzet: N. I^x. 1–2.

¹⁶⁹ BOERHAAVE, Hermann: *Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae edidit et notas addidit Albertus Haller*. Venetiis, 1743–1745. Simone Occhi. Jelzet: Aa. VII. 43–49.

¹⁷⁰ HEYMAN, Johann Wilhelm: *Commentaria in Hermanni Boerhaave institutiones medicas*. Lugduni Batavorum, 1744–1754. Johannes Hasebroek [et al.]. Jelzet: G. I^x. 24–30.

¹⁷¹ SCHULTHEISZ Emil: *Bibliofil orvosok = Uő: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. Piliscsaba, 2006. 177. (A továbbiakban: SCHULTHEISZ 2006b)

¹⁷² KAPRONCZAY: *i. m.* 42–43.

¹⁷³ HÖGYES: *i. m.* 117.

¹⁷⁴ SWIETEN, Gerard van: *Commentaria in Hermanni Boerhaave Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis*. Taurini, 1744–1773. Typographia Regia. Jelzet: Q. V. 20–29.

¹⁷⁵ SCHULTHEISZ: *i. m.* 2005. 84.

¹⁷⁶ HALLER, Albrecht von: *De musculus diaphragmatis*. Bernae, 1733. Emanuel Hortin, Nicolaus Emanuel Haller. Jelzet: Ii. IV. 26/1.

tani munkája¹⁷⁷ 1755-ből származik. Az antik orvoslás bemutatásánál esett szó az *Artis medicae princeps* című kötetéről¹⁷⁸, ennek az összeállítója volt Haen, de ő szerkesztette az említett Boerhaave-kiadásokat is. Az *Artis medicae princepsben* Haller áttekinti azokat az orvosokat, akik hozzájárultak a tudomány fejlődéséhez. Munkája jelzi már az orvostörténelem megnövekedett szerepét, az igényt a történeti jellegű kutatásokra. Az orvostörténelmet végül 1795-ben Párizsban iktatják be először az egyetemen a kötelező tantárgyak sorába.

A polihisztor Albrecht von Haller értékes könyvtárat gyűjtött össze, amelyet halála után II. József itáliai egyetemeknek adományozott. Jelentősek az orvostudomány különböző területeinek szakirodalmát bemutató bibliográfiai is.¹⁷⁹

A bécsi klinika vezetője, Anton de Haen (1704–1776) is Boerhaave köréhez tartozott. Haen Bécsben klinikai gyakorlatot folytatott, diákjait a betegágy mellett oktatta. Kórházi tapasztalatait és esetleírásait tartalmazza fontos műve, a *Ratio medendi in nosocomio practico*, amelynek tizenöt kötetes, 1757 és 1765 között Bécsben megjelent kiadását¹⁸⁰, illetve a már Haen halála után kiadott újabb köteteket¹⁸¹ Egerben is megvásárolták. Haen elsőként alkalmazta a hőmérőt a diagnosztikában, erről is értekezik egy 1760-as könyvében, amely a bécsi Trattner-nyomdában jelent meg.¹⁸²

Az első bécsi iskola más tagjainak, például a bécsi klinika élén Anton de Haen-t követő Maximilian Stollnak (1742–1787) vagy az egészségügyi szervezőmunkában Gerard van Swieten felváltó Anton von Störck bárónak (1731–1803), illetve a nagyszombati orvosi kar tanárainak (pl. Wenceslaus Trnka, Joseph Jacob Plenck) műveit a megvizsgált két katalógusban már nem találhatjuk meg. Az 1780-as évek második felében lezárt betűrendes, illetve szakkatalógus köteteibe az ő munkáik, amelyek elsősorban a század utolsó évtizedeiben jelentek meg, már nem kerülhettek be.

Természetesen a Főegyházmegyei Könyvtár mai állományában az ő munkásságuk is tanulmányozható, például Stoll *Ratio medendi* című művét, Trnka *Historia ophthalmiae* című, a budai Landerer-nyomdában 1783-ban készített munkáját vagy Anton von Störck *Praecepta medico-practicáját* is megvásárol-

¹⁷⁷ HALLER, Albrecht von: *Opuscula pathologica*. Lausannae, 1755. Marc Michael Bousquet. Jelzet: Cc. VII. 15.

¹⁷⁸ HALLER, Albrecht von: *Artis medicae principes, Hippocrates, Aretaeus, Alexander, Aurelianus, Celsus, Rhazis*. Lausannae, 1769–1774. François Grasset, Julius Heinrich Pott. Jelzet: Rr. VI. 16–26.

¹⁷⁹ SCHULTHEISZ: *i. m.* 2006b. 177.

¹⁸⁰ HAEN, Anton de: *Ratio medendi in nosocomio practico*. Viennae Austriae, 1757–1765. Johann Thomas Trattner et Hermann Joseph Krüchten. Jelzet: R. IX. 4–18.

¹⁸¹ HAEN, Anton de: *Ratio medendi continuata in nosocomio practico*. Viennae Austriae, 1771–1779. Hermann Joseph Krüchten et Rudolf Gräffer. Jelzet: R. IX. 1–3.

¹⁸² HAEN, Anton de: *Theses sistentes febrium divisiones*. Vindobonae, 1760. Johann Thomas Trattner. Jelzet: S. VIII. 31.

ták, de ezek már csak a 19. század első felében használt leltárkönyvekben szerepelnek. További kutatásokat igényel, hogy ezeket a köteteket Eszterházy Károly a könyvbeszerzési folyamat végén (az 1780-as évek közepén) az egyetemi gyűjteménybe szánta-e, vagy azok későbbi hagyatékokkal, adományokkal kerültek be a könyvtár állományába.

Feltehető, hogy a kimondottan felsőfokú tanulmányokra szánt, a bécsi és a nagyszombati orvosi karon is használatos művek nem hagyatékokkal, papi vagy érseki magánkönyvtárakkal kerültek a mai gyűjteménybe, hanem azokat valóban az orvosi fakultás számára szerezték be Eszterházy Károlyék.

A 19. század első felében több hagyatékok tartalmazott orvostudományi könyveket, számos ilyen témájú kötetben olvashatjuk például Naidhart Antal érseki jószágigazgató vagy Dobrányi (Daubrova) Ignác orvos tulajdonosi bejegyzéseit. Az érdekesség kedvéért megemlíjtük, hogy egy 1752-es possessorori bejegyzés szerint a debreceni református kollégium híres professzora, Hatvani István volt a korábbi tulajdonosa annak a sebészeti munkának, amely Dobrányi magánkönyvtárából került végül a líceumi gyűjteménybe.¹⁸³

De találunk Weszprémi István, a magyar orvostörténet-írás 18. századi úttörője tulajdonosi bejegyzésével is egy olyan kötetet, amelyről nem tudjuk biztosan, hogyan és mikor került az állományba, vagyis része lehetett-e az egyetemi gyűjteménynek. Levinus Lemniusnak, Vesalius egyetemi tanuló társának egyik művéről van szó.¹⁸⁴

Magyar vonatkozású művek az orvosi gyűjteményben

A vizsgált orvostudományi gyűjteményben csak néhány magyarországi vonatkozású művet, vagyis magyar nyelvű, magyarországi megjelenésű vagy házáinkkal kapcsolatos munkát találhatunk.

A művek nyelvi megoszlását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy feltűnően kevés a könyvállományban a magyar nyelvű munkák száma, a 335 címből csupán kettőt írtak magyarul. Az egyik Borsod vármegye főorvosának, Benkő Sámuelnek (1743–1825) felvilágosító műve a himlőről,¹⁸⁵ a másik Jean Baptiste Lalangue (1743–1799) könyve.¹⁸⁶ Ez a szám nem meglepő, a 20293 kötetes Eszterházy-gyűjteményben is csupán 224 darab magyar nyelvű munka található.¹⁸⁷

¹⁸³ BARBETTE, Paul: *Chirurgia*. Amsterdam, 1693.

¹⁸⁴ LEMMENS, Lievens: *Similitudinum ac parabolarum quae in Bibliis ex herbis atque arboribus desumuntur*. Frankfurt, 1596.

¹⁸⁵ BENKŐ Sámuel: *A' hójagos himlőről való tanáts-adás*. Kassán, 1781. Landerer Mihály. Jelzet: R. X. 47.

¹⁸⁶ LA LANGUE János: *A' magyar országi orvos vizekről, és a' betegségekben azokkal való élésnek szabott modjairól*. Nagy-Károlybann, 1783. Klemann József. Jelzet: T. IX. 18.

¹⁸⁷ ANTALÓCZI: *i. m.* 23.

A nyomdák szerinti statisztika alapján a 335 műből mindössze hat készült magyarországi nyomdában. Három kassai, egy-egy könyv pedig budai, nagykárolyi, illetve egri műhely terméke.

A Barkóczy Ferenc által 1755-ben alapított egri püspöki nyomda kiadványai-
ból is csupán egyetlen mű szerepel a kérdéses állományban. Büky József könyv-
táros 1781-es adományának szerzője Franz Adolf Habersack. Az egészségmeg-
őrzéssel, betegségmegelőzéssel és általános dietetikai kérdésekkel foglalkozó
tanköltemény Bécsben jelent meg először 1731-ben.¹⁸⁸

A 18. századi Magyarországon már jelentős számban adtak ki a hazai tipo-
gráfiai magyar nyelvű orvosi, elsősorban egészségügyi felvilágosítással foglal-
kozó könyveket.

A megjelenő művek azonban elsősorban a falusi és városi értelmiségi olva-
sók, kirurgusok és bábák, vagyis a „laikus” könyvhasználók, nem pedig az egye-
temet végzett, latin vagy német nyelvű szakirodalmat forgató doktorok számára
készültek. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy jelentőségük elhanyagolható
lenne. A kalendáriumok mellett ezek a könyvek az egészségnevelés, az egész-
ségügyi felvilágosítás munkájában komoly szerepet kaptak.¹⁸⁹ A hazai orvosi
ellátás ismeretében szükség is volt az „igyefogyott szegényeknek” készült köny-
vekre, ahogyan Varasd vármegye főorvosa, Jean Baptiste Lalangue írja a hazai
„orvosvizekről” összeállított műve „elől-járó beszédében”.¹⁹⁰

Ezeket a felvilágosító célú, népszerűsítő jellegű magyar nyelvű könyveket
Eszterházy Károly nem vásárolta meg, hiszen a magas színvonalú, latin nyelvű
egyetemi oktatás céljainak nem feleltek volna meg.

A magyar vonatkozású szakirodalomban több munka foglalkozik a hazai für-
dőikkel, gyógyforrásokkal. Az Eger környéki vizeket analizáló, már Nagyvára-
don is balneoterápiával foglalkozó Markhot Ferencnek nyilván érdeke volt az
ilyen témájú művek beszerzése, talán ő javasolta Eszterházy Károlynak az alábbi
kötetek megvásárlását.

David Wipacher selmecebányai fizikus értekezése a felvidéki Zólyom közelé-
ben fekvő garamhalászi fürdőkről szól.¹⁹¹ Az erdélyi Herkulesfürdőről, amely
már a rómaiak korában híres gyógyfürdő volt, a régészeti feltárást vezető Pas-
quale Garofalo¹⁹² adott ki két szépen illusztrált, történeti kérdéseket is tárgyaló

¹⁸⁸ HABERSACK, Franz Adolf: *Medicina Austro-Viennensis versice exposita, sive regulae
diaetaetico-prophylactico euporistae*. Agriae, 1775. Typis Scholae Episcopalis. Jelzet: T. XI.
30. és X. XI. 43.

¹⁸⁹ KAPRONCZAY: *i. m.* 459.

¹⁹⁰ FRIEDRICH: *i. m.* 167.

¹⁹¹ WIPACHER, David: *De thermis Ribariensibus in Hungaria*. Lipsiae, 1768. Officina
Langenheimia. Jelzet: R. X. 48.

¹⁹² BODOR András: *Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig*. = Erdélyi Múzeum
57. kötet 1995. 3–4. füzet. 56–81. p. [<http://epa.oszk.hu/00900/00979/00010/pdf/056-081.pdf>]

művet, ezek harmadik kiadása tekinthető meg a könyvtárban.¹⁹³ Lorenz Stoker budai orvos és városi tanácsstag volt az egyik első kutató, aki a budai fürdők alapos elemzését elindította,¹⁹⁴ a *Thermographia Budensis* 1721-ben látott először napvilágot.¹⁹⁵

Miskolcra írt latin nyelvű könyvét Benkő Sámuel, a hazai orvosi topográfia úttörője.¹⁹⁶

A magyarországi orvostudományi könyvkiadás sajátos műfaját, az orvostudományi disszertációkat Rátz Márton 1778-as munkája képviseli az „egyetemi gyűjteményben”.¹⁹⁷ Az értekezések elkészítése, kiadása és nyilvános vitában való megvédése már a középkor óta feltétele volt a doktori cím elnyerésének. Magyarországon 1772-től készültek disszertációk a nagyszombati orvosi fakultáson. A disszertálási kötelezettséget II. József 1785-ben eltörölte, csak 1813-tól vezették be újra.¹⁹⁸ 1848-ig összesen mintegy 860 ilyen jellegű mű készült el.¹⁹⁹ A régi magyar orvosi értekezéseket Dörnyei Sándor dolgozta fel két kötetes bibliográfiájában.²⁰⁰

Összegzés

A jelenleg rendelkezésünkre álló 335 tételes könyvjegyzék alapján levonhatunk néhány következtetést az egri orvostudományi gyűjtemény színvonaláról, ha ezeket a könyveket, amelyeket feltételezésünk szerint Eszterházy Károly még az egyetemi oktatás számára szerettetett be az 1780-as évek első felében, összehasonlítjuk olyan szakkönyvekkel, amelyekről tudjuk, hogy használták is őket a korabeli egyetemek orvosi fakultásain.

A millenniumra kiadott *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről* című kötetben megtaláljuk az

¹⁹³ GAROFALO, Pasquale: *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis*. Trajecti ad Rhenum, 1743. Hermann Besseling. Jelzet: U. V. 4/2. és GAROFALO, Pasquale: *De usu et praestantia thermarum Herculanarum*. Trajecti ad Rhenum, 1743. Hermann Besseling. Jelzet: U. V. 4/3.

¹⁹⁴ KOSÁRY: *i. m.* 175.

¹⁹⁵ STOKER, Lorenz: *Thermographia Budensis*. Augustae Vindelicorum et Graecii, 1721. Gebrüder Veith. Jelzet: Aa. VIII. 28.

¹⁹⁶ BENKŐ Sámuel: *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica*. Cassoviae, 1782. Typographia Landereriana. Jelzet: S. VII. 29.

¹⁹⁷ RÁTZ Márton: *Dissertatio [...] de encomio lactis*. Budae, 1778. Typis Regiae Universitatis. Jelzet: Hh. I^a. 62.

¹⁹⁸ DEÁKY Zita: *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban*. Bp. 2002. /Doktori mester munkák/. 96–97.

¹⁹⁹ BUZINKAY Géza: *Az Egyetemi Nyomda és orvosi-természettudományos szakirodalmunk kialakulása*. = Magyar Könyvszemle 1977. 1. sz. 33.p.

²⁰⁰ DÖRNYEI Sándor: *Régi magyar orvostudományi értekezések. Nagyszombat-Buda-Pest, 1772–1849. I–II. köt.* Bp., 1999–2001.

egyres orvosi tantárgyakhoz 1770-től előírt kötelező irodalom jegyzékeit.²⁰¹ A tankönyvek nemcsak színvonalas, a kor legújabb eredményeit tükröző munkák voltak, hanem csak ezeket fogadta el a Kancellária és a Helytartótanács mint hivatalosan kötelező szakirodalmat.

A Hőgyes Endre által közzétett könyvlistát az 1770-es tanévtől az általunk vizsgált időpontig, vagyis az egeri egyetem felállítása és az egyetemi könyvgyűjtemény kialakítása szempontjából cezúrának tekintett 1784-ig vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a Hőgyes-féle listában szereplő tizenegy különféle tankönyvből hat Egerben is a könyvtár állományába tartozott a két kötetkatalógus alapján az 1780-as évek második felében.²⁰²

A párizsi Jacques Bénigne Winslow öt kötetes anatómiai munkáját francia nyelven olvashatták volna az egeri orvosok, ha valóra válnak Eszterházy Károly tervei.²⁰³ Élettani és kórélettani tanulmányaikhoz hozzájutottak volna Gerard van Swieten²⁰⁴ vagy Boerhaave²⁰⁵ összefoglalásaihoz, sebészetből pedig Lorenz Heister latin nyelvű könyvéből készülhettek volna fel a vizsgáikra.²⁰⁶ A gyógyszerteranból előírt kötelező irodalmat, Johann Friedrich Cartheuser *Pharmacologiájának* javított, második kiadását maga Büky József könyvtáros adományozta 1781-ben a könyvtárnak.²⁰⁷

A könyvtár beszerzési politikájának, Eszterházy Károly bőkezűségének, munkatársai áldozatos tevékenységének ismeretében talán nem kockázatos az a feltételezés, hogy ha Eger megkapta volna a lehetőséget Bécstől egy katolikus egyetem alapítására, akkor a könyvtár orvostudományi gyűjteménye még számoltalan korszerű, az oktatáshoz elengedhetetlen szakkönyvekkel gazdagodott volna.

További levéltári kutatások, számlák, aukciós jegyzékek és levelezések áttanulmányozása során feltehetően több orvosi szakmunkáról ki fog derülni, hogy azokat az 1780-as években még az egyetemi gyűjteménybe szánták, csak nem szerepelnek a megvizsgált két katalógusban.

²⁰¹ HÖGYES: *i. m.* 116.

²⁰² Uo. 117–121.

²⁰³ WINSLOW, Jacques Bénigne: *Exposition anatomique de la structure du corps humain*. Paris, 1732. Jean Desessart et Guillaume Desprez. Jelzet: E. I^x. 51–55.

²⁰⁴ SWIETEN, Gerard van: *Commentaria in Hermanni Boerhaave Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis*. Taurini, 1744–1773. Typographia Regia. Jelzet: Q. V. 20–29.

²⁰⁵ BOERHAAVE, Hermann: *Praelectiones academicae in proprias institutiones rei medicae edidit et notas addidit Albertus Haller*. Venetiis, 1743–1745. Simone Occhi. Jelzet: Aa. VII. 43–49.

²⁰⁶ HEISTER, Lorenz: *Institutiones chirurgicae*. Amstelaedami, 1739. Hendrik Janssonius van Waesberge. Jelzet: I. VI. 23.

²⁰⁷ CARTHEUSER, Johann Friedrich: *Pharmacologia theroretico-practica*. Berolini, 1770. Ambrosius Haude, Johann Carl Spener. Jelzet: Mm. VI. 20.

Az újabb eredmények ismeretében, az „egyetemi gyűjtemény” kibővített és pontosabb könyvjegyzékei alapján árnyaltabb megállapításokat tehetünk majd az egyetemalapító Eszterházy Károly könyvtárszervező munkásságával kapcsolatban.